

Havas Gábor – Liskó Ilona

**SZEGREGÁCIÓ A ROMA TANULÓK
ÁLTALÁNOS ISKOLAI OKTATÁSÁBAN**

Segregation of Roma students in primary schools

No. 266

Havas Gábor – Liskó Ilona
Szegregáció a roma tanulók
általános iskolai oktatásában

Segregation of Roma students in primary schools

FELSŐOKTATÁSI KUTATÓINTÉZET
BUDAPEST, 2005.

KUTATÁS KÖZBEN 266
(219–228-ig Educatio Füzetek címen)

SOROZATSZERKESZTŐ: Czeizer Zoltán
Szerkesztőbizottsági tagok: Györgyi Zoltán, Híves Tamás

Lektorálta: Györgyi Zoltán és Kertesi Gábor

Kutatási zárótanulmány.
A kutatás az OM megrendelésére készült.

© Havas Gábor, Liskó Ilona, Felsőoktatási Kutatóintézet 2005.

Felsőoktatási Kutatóintézet
HU ISSN 1588-3094
ISBN 963 404 398 4

Felelős kiadó: Liskó Ilona, a Felsőoktatási Kutatóintézet igazgatója
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 6,0 A/5 ív
Készült a Felsőoktatási Kutatóintézet sokszorosítójában

TARTALOM

Bevezető	5
1. Az iskolák közötti szegregáció	9
2. Iskolán belüli szegregáció	18
3. Az iskolák tanulói összetétele	30
4. Az iskolák tárgyi feltételei	39
5. Az iskolák finanszírozási helyzete	49
6. A hátrányos helyzetű tanulókat érintő többlettámogatások	55
7. Az iskolák személyi feltételei	65
8. Pedagógiai módszerek	71
9. Oktatási eredmények	83
Jegyzetek	96
Summary	97

Bevezető

Jelenlegi kutatásunk előzménye az volt, hogy 2000-ben ugyancsak az OM megbízásából szociológiai kutatást folytattunk a roma gyerekek általános iskolai oktatásának körülményeiről.¹

2000-es kutatásunk során kiderült, hogy az általános iskolák igen nagy hányadában tartósan elkülönített (szegregált) formában oktatják a roma tanulókat, az átlagosnál rosszabb személyi és tárgyi feltételek mellett, olyan oktatási programok és pedagógiai módszerek felhasználásával, amelyekről nem remélhető sikeres felzárkóztatásuk, tanulmányi teljesítményük javulása, és társadalmi beilleszkedésük eredményessége.

Részben a kutatás során elemzett adatok győzték meg az oktatási kormányzatot arról, hogy változtassanak a roma tanulók oktatására szánt kiegészítő támogatások elosztási elvein, vagyis kiegészítő támogatást csak olyan iskolák kaphassanak, amelyek hajlandók az elkülönített oktatást felszámolni, és a jövőben a roma tanulók integrált oktatásának gyakorlatát követni.

Jelenlegi kutatásunkkal ennek az intézkedésnek az eredményességéhez kívántunk hozzájárulni oly módon, hogy egy szociológiai vizsgálat során feltárjuk, hogy melyek azok az általános iskolák, amelyek jelenleg is elkülönített formában, és alacsony hatékonysággal oktatják a roma tanulókat, vagyis melyek azok az intézmények, ahol sürgős kormányzati beavatkozásra ill. változásokra lenne szükség a jelenlegi gyakorlat átalakítása érdekében. A kutatás másik célja az volt, hogy kiderítsük, hogyan fogadták az iskolák a roma tanulók integrált oktatására vonatkozó kormányzati törekvéseket, és milyen módon használják fel azt a támogatást, amelyet a költségvetés a roma tanulók integrációja céljából juttat el hozzájuk.

A kutatást a Felsőoktatási Kutatóintézetben folytattuk² 2004 tavaszán 624 olyan normál általános iskolában, ahova az eddigi adatok szerint annyi roma tanuló jár, hogy lehetőség nyílik elkülönített oktatásukra. A kutatás iskola-mintájába az alábbi iskolák kerültek be:

- Azok az iskolák, ahol a 2002/2003-as tanévben igényeltek roma kisebbségi oktatási normatívát.
- Azok az iskolák, ahol 1992-ben a roma tanulók aránya meghaladta a 20 százalékot.
- Azok az iskolák, ahol 1992-ben a roma tanulók száma elérte a 80 főt.
- Azok az eltérő tantervű tagozatokat működtető iskolák, amelyek az első három pontban meghatározott halmazokba nem kerültek be, mert a roma tanulók aránya alacsony, de bizonyos adatok (a roma tanulók aránya az eltérő tantervű tagozaton, a normál és eltérő tagozaton ta-

nuló roma gyerekek egymáshoz viszonyított aránya) valószínűsítik, hogy az eltérő tantervű tagozat léte elsősorban a szegregációt szolgálja.

A kutatást a következő eszközökkel bonyolítottuk le:

- Kérdőívek segítségével adatokat gyűjtöttünk az iskolák igazgatóitól.
- Kérdőíves adatokat gyűjtöttünk az iskolákat fenntartó önkormányzatoktól.
- Megfigyeléseket és óralátogatást folytattunk az iskolákban.
- Látogatást tettünk a roma családok által sűrűn lakott településrészen.
- A megfigyelési adatokat kérdőíveken rögzítettük.

A kutatás céljára kiválasztott iskola-mintából 613 iskolában tudtuk a kérdést sikeresen lebonyolítani. 11 iskolában erre főként válaszmegtagadások miatt nem volt lehetőségünk.

A vizsgált 613 általános iskola közül 8-ról kiderült, hogy időközben kiegészítő iskolává szervezték át, 32 iskoláról pedig kiderült, hogy nem oktatnak olyan számban roma gyerekeket, hogy elkülönítésükre lehetőség lenne (Ezek az iskolák elsősorban az OKÉV téves adatai alapján kerültek a mintánkba.) Elemzésünk tehát összesen 573 normál általános iskola adatait tartalmazza.

Mivel kutatásunk mintájába a roma tanulók aránya alapján kerültek be az iskolák (olyan iskolákat vizsgáltunk, ahol van annyi roma gyerek, hogy elvileg lehetőség lehet elkülönített oktatásukra), iskola-mintánk területi megoszlása úgy alakult, hogy a lakosságon belüli roma arányoknak megfelelően bizonyos megyék igen kevés iskolával (pl. Győr-Sopron, Csongrád), más megyék pedig igen sok iskolával (pl. BAZ, Szabolcs) szerepeltek benne.

A vizsgált iskolák megoszlása megyék szerint

Megye	%
Baranya	7,3
Bács-Kiskun	1,6
Békés	3,3
BAZ	22,2
Csongrád	1,2
Fejér	1,7
Győr-Sopron	,9
Hajdú	6,3
Heves	6,8
Komárom	1,4
Nógrád	5,1
Pest	6,8
Somogy	3,8
Szabolcs	14,5
Jász-Nagykun	5,8
Tolna	1,7
Vas	1,7
Veszprém	2,8
Zala	1,7
Budapest	3,3
összesen	100,0
N	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Ugyancsak a lakossági roma arányokhoz igazodó mintavételi eljárásnak köszönhető, hogy az iskola mintában az észak-alföldi és az észak-magyarországi régió intézményei voltak legnagyobb aránnyal képviselve.

A vizsgált iskolák megoszlása régiók szerint

Régiók	%
Dél-Alföld	5,8
Dél-Dunántúl	12,9
Észak-Alföld	26,5
Észak-Magyarország	34,2
Közép-Dunántúl	5,9
Közép-Magyarország	10,3
Nyugat-Dunántúl	4,4
összesen	100,0
N	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Mivel a roma családok nagy többsége kisebb településeken lakik, iskola-mintánkban a községi iskolák 50%-kal, a kisvárosi (20 ezer fő alatti) iskolák 19%-kal, a kisközségi (1000 fő alatti) iskolák pedig 14%-kal szerepeltek.

A vizsgált iskolák megoszlása az iskola települése szerint

Település	%
főváros	3,3
megyeszékhely	6,5
város	6,6
kisváros	19,4
község	50,1
kisközség (ezer alatti)	14,1
összesen	100,0
N	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A vizsgált iskolák közel háromnegyedét helyi önkormányzatok tartották fent, egynegyedüket (kistelepülési iskolák) pedig önkormányzati társulással működtették. A mintában 3 megyei önkormányzat által működtetett iskola, egy alapítványi iskola és két egyházi iskola is szerepelt.

A vizsgált iskolák megoszlása fenntartók szerint

Fenntartó	%
helyi önkormányzat	74,2
társulás	24,8
megyei önkormányzat	,5
egyház, alapítvány	,5
összesen	100,0
N	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

1. Az iskolák közötti szegregáció

Az 1999/2000-es tanévben 192 általános iskolára kiterjedő kutatás (Havas-Kemény-Liskó, 2002) keretében vizsgáltuk a roma tanulók iskolai helyzetét és oktatási körülményeit. Mivel az akkori kutatás az iskolai szegregáció mértékének és konkrét megvalósulási formáinak a vizsgálatát helyezte középpontba, azokból az iskolákból vettünk mintát, ahol az 1992/93-as iskolai statisztika szerint (ez volt az utolsó év, amikor a roma tanulókra vonatkozó adatokat külön feltüntették) a roma tanulók aránya meghaladta a 25 százalékot, vagy ha nem haladta meg, akkor abszolút számban elérte a 100 főt. (Pénzügyi korlátok miatt az ezeknek a feltételeknek megfelelő iskoláknak a fele került be a mintába, ugyanakkor szerepelt a mintában néhány olyan iskola is, ahol a roma tanulók aránya és/vagy száma lényegesen alacsonyabb volt.) A kutatás eredményeinek értelmezése során a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a roma tanulókra vonatkozó statisztikai adatgyűjtés megszüntetése miatt a roma tanulók összlétszámára és a teljes iskolás népesség belüli arányára vonatkozóan nem rendelkezünk megbízható adattal. Ezért az 1992-es statisztika valamint az 1993-94-es országos reprezentatív romavizsgálat³ adatainak illetve a korábbi trendeknek az extrapolálására épülő becslésekkel kellett megelégednünk.

E becslések alapján állítottuk, hogy 2000-ben a kutatásba bevont, és az összes magyarországi általános iskolának mindössze 5 százalékát kitevő 192 iskolában tanult a roma általános iskolások negyede (24,6 százaléka), miközben a nem roma tanulóknak csak 4 százaléka járt ide, továbbá azt is, hogy míg „1992-ben minden 12-13. roma tanuló (7,1%) tanult olyan iskolában, ahol ők alkották a többséget, addig ma (2000-ben) minden ötödik-hatodik (18,1%).” Ezekből a becslésekből az idősoros adatokat és tendenciákat is figyelembe véve logikusan következett, hogy egyre erőteljesebben érvényesül az iskolák közötti szelekció, amelynek egyik eredményeként a roma tanulók jelentős része az iskolák meghatározott körébe koncentrálódik, ahol többé-kevésbé szegregáltan oktatják. Vagyis a roma tanulók iskolai elkülönítése jelentős mértékben az iskolák közötti szelekció következménye. Noha nem voltak kétségeink afelől, hogy következtetéseink a lényegi tendenciákat illetően helytállóak, az iskolák közötti szelekció és az etnikai elkülönítés mértékére vonatkozó számításokat a becslésekből eredő bizonytalanságok miatt óvatosan kellett kezelni.

Most lényegesen kedvezőbb helyzetben vagyunk. Kemény István és Jánky Béla vezetésével 2003-ban a magyarországi roma lakosság körében újabb reprezentatív felvétel készült⁴. Ennek köszönhetően a korábbinál lényegesen megbízhatóbb adat áll rendelkezésre a roma általános iskolások összesített létszámáról. E szerint 2003 első negyedévében az általános isko-

lába járó roma tanulók száma 138 ezer fő volt. A továbbiakban számításaink során ezt az adatot tekintjük mérvadónak, noha az a véleményünk, hogy csak egy intervallumos becslés felső határaként fogadható el. A 138 ezres létszám ugyanis azt jelenti, hogy roma tanuló a teljes általános iskolás népesség valamivel több mint 15 százaléka. Ugyanakkor Kemény és Jánky a 2003-as felmérésről készülő könyvük kéziratának egy másik fejezetében kifejtik, hogy 1999-ben a tankötelesek 11 százaléka volt roma, és a demográfiai trendek alapján csak 2008-ra prognosztizálják, hogy a tanköteles korúak körében a roma gyerekek aránya eléri a 15 százalékot. Márpedig ha folyamatosan növekvő arányok mellett a tanköteles korba lépők között 15 százalék az arány, akkor a teljes általános iskolás népességben ennél alacsonyabbnak kell lennie. Erre enged következtetni további idősoros adatok összevetése is. Ha 2003-ban 138 ezer roma általános iskolás volt, akkor ez 56 százalékos növekedést jelent az 1992-es oktatási statisztika 88182 fős roma tanuló létszámához képest. Ugyanakkor Keményék szerint 1993-ban hozzávetőleg 13 ezer, 2002-ben pedig hozzávetőleg 15 ezer roma gyerek született, ami viszont csak 15 százalék körüli létszámnövekedést biztosít. (A trendek miatt az arányokon az sem változtatna jelentősen, ha az általános iskolás létszámadatokkal való pontosabb összehasonlítás érdekében 8-8 év születésszámát vehetnénk figyelembe.) A 138 ezer főben persze benne vannak a 14. életévüket betöltött túlkoros tanulók is, de ők benne voltak az 1992-es országos statisztikában is. Mindezt figyelembe véve feltételezhető, hogy a nappali képzésben részt vevő roma általános iskolások száma kisebb a Jánky és Kemény által megadott 138 ezer főnél, de mivel bármilyen más becslés ennél is pontatlanabb volna, kénytelenek vagyunk a lehetőségekhez képest legpontosabb becslésből kiindulni.

Kedvezőbb helyzetben vagyunk azért is, mert a mostani vizsgálatban lényegesen nagyobb mintával dolgozhattunk. A korábbi kutatás 192 iskolájával szemben most 613 iskolát kerestünk fel, és a részleges vagy teljes válasszegtagadók valamint a mintavételi szempontoknak nem megfelelő intézmények kiszűrése után a roma tanulók arányainak elemzésére 553 iskola adatait tudtuk felhasználni. Ennek megfelelően a mintába bekerült valamennyi olyan iskola, ahol a roma tanulók aránya már 1992-ben meghaladta a 20%-ot vagy elérte a 80 főt. Márpedig nyilvánvaló, hogy szinte kizárólag ebből a körből kerültek ki azok az iskolák, amelyeket mára a roma tanulók eleve magas és fokozatosan növekvő aránya, vagyis az „elcigányosodás” jellemez. Kivételt legfeljebb azok az iskolák jelenthetnek, ahol 1992 óta jelentős átszervezés, összevonás fenntartó-váltás történt, és ennek köszönhetően radikálisan megváltozott a tanulók társadalmi összetétele, de a kutatás tapasztalatai szerint az ilyen esetek száma nem jelentős. A tereptapasztalatok és a más forrásokból származó adatok alapján kijelenthetjük, hogy válasszegtagadás és egyéb okok miatt az 50% feletti roma arányú iskoláknak csak mintegy 5 százalékaról (8-9 oktatás intézmény) nem rendelkezünk pontos adatokkal.

A mintába bevettünk olyan általános iskolákat is, amelyekben az 1992-es statisztika szerint a roma tanulók sem a 20% feletti arányt sem a 80 fős lét-

számot nem érték el, de a 2002/2003-as tanévben igényelték roma kisebbségi oktatásra normatívát, tehát, ha kisebb számban is, de vannak roma tanulók, és ezt az oktatás tartalmának a meghatározásakor is figyelembe veszik, vagy eltérő tantervű (gyógypedagógiai) tagozatot is működtetnek, és ezekben az iskola egészénél lényegesen magasabb a roma gyerekek aránya. Ezeket az iskolákat az egy intézményen belüli szelekció minél árnyaltabb vizsgálata érdekében vontuk be a kutatásba. Így a végleges mintát alkotó 553 iskola roma tanulók arányára vonatkozó adatai jelentős szórást mutatnak.

A roma tanulók aránya a vizsgált iskolákban az összes tanuló százalékában

Roma tanulók aránya	N	%	Kumulatív %
80% fölött	44	8,0	8,0
50,1-80%	126	22,8	30,7
40,1-50%	67	12,1	42,9
25,1-40%	140	25,3	68,2
10,1-25%	110	19,9	88,1
-10%	66	11,9	100,0
összesen	553	100,0	

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A minta szűk egyharmadát alkotó 170 iskolában a roma tanulók többségben vannak, a vizsgált iskolák bő tíz százalékában viszont a 10 százalékot sem éri el az arányuk. Természetesen figyelembe kell venni, hogy míg azok az iskolák, amelyekben magas a roma tanulók aránya, a mintavétel sajátosságaiból adódóan kisszámú kivételtől eltekintve mind belekerültek a mintába, addig azok az iskolák, ahol az arány alacsony, erősen alulreprezentáltak. Éppen ezért érdemes megvizsgálni, hogy a teljes általános iskolás népességnek, és a nem roma, illetve roma általános iskolásoknak mekkora hányada jár a vizsgált iskoláknak a roma tanulók aránya szerint képzett különböző csoportjaiba. A Janky-Kemény féle 2003-as vizsgálat adataiból kiindulva a roma tanulók arányát a teljes általános iskolás népességben legfeljebb 15 százalékra becsülhetjük. A következő táblázatból azonban kiderül, hogy minden negyedik-ötödik roma gyerek olyan iskolába jár, ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 40, és minden hatodik olyanba, ahol meghaladja az 50 százalékot, miközben ezekben az iskolákban az összes nem roma általános iskolásnak csak 2,5 illetve 1,4 százaléka tanul. Továbbra is igaz tehát az 1999/2000-es vizsgálatnak az a megállapítása, hogy a különböző társadalmi folyamatok és az iskolák közötti szelekció egymást erősítő hatásának eredményeként jelentős azoknak az etnikai és szociális gettónak minősíthető iskoláknak a száma, ahova túlnyomórészt a roma és nem roma szegény családok gyerekei járnak.

A roma és nem roma tanulók iskolai arányai

2003/2004-es tanév	Az összes általános iskolás	A nem roma általános iskolások	A roma általános iskolások
A teljes minta iskoláiba jár	18,3 százaléka	14,8 százaléka	38,2 százaléka
Azokba az iskolákba jár, ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 40%-ot	5,4 százaléka	2,5 százaléka	21,4 százaléka
Azokba az iskolákba jár, ahol a roma tanulók aránya meghaladja az 50%-ot	3,7 százaléka	1,4 százaléka	16,4 százaléka

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az 1999/2000-es vizsgálat során 64 olyan általános iskola került a mintába, ahol a roma tanulók aránya az 50 százalékot meghaladta. Ebből az adatból kiindulva és a mintavételi arányokat is figyelembe véve akkor úgy becsültük, hogy összesen 126 ilyen általános iskola működik az országban. A mostani vizsgálat mintájában 170 olyan iskolát találtunk, ahol a roma tanulók aránya meghaladja az 50 százalékot. Egyéb információk alapján további 8 iskoláról tudjuk biztosan, hogy ebbe a körbe tartozik. Az 1999/2000-es tanév óta tehát 126-ról 178-ra, vagyis nagyjából a másfélszeresére nőtt azoknak az iskoláknak a száma, ahol a roma tanulók többséget alkotnak. A mostani vizsgálatban további 67 olyan iskolát találtunk, ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 40 százalékot. A két vizsgálat adatainak összehasonlításából kirajzolódó trendek egyértelművé teszik, hogy néhány éven belül ezeknek az iskoláknak a túlnyomó többségében is 50 százalék fölé emelkedik a roma tanulók aránya.

A mostani mintában 111 olyan iskola van, amelyből a roma tanulók arányára vonatkozó 2000-es és 2004-es adat is rendelkezésünkre áll. Ebben a 111 iskolában az elmúlt négy évben átlagosan 5 százalékkal nőtt a roma tanulók aránya.

A roma tanulók iskolai arányának átlaga

	Iskolák száma	Átlag %	Szórás
2000-ben	111	49,9	21,0
2004-ben	111	54,9	22,4

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az 5 százalékos átlagos növekedés úgy alakult ki, hogy 85 iskolában (76,6%) nőtt, 25 iskolában (22,5%) csökkent, egy iskolában (0,9%) változatlan maradt a roma tanulók aránya, de a csökkenő arányszámú iskolák között csak 5 olyan van, ahol az 50 százalék fölötti arány 50 százalék alá csökkent.

Ha a csökkenő arányszámú iskolákat figyelmen kívül hagyjuk, akkor a megmaradó 86 iskolában a növekedés mértéke 9 százalékos volt.

A roma tanulók iskolai arányának változása

	A roma tanulók átlagos aránya 2000-ben	A roma tanulók átlagos aránya 2004-ben
átlag %	47,0	56,0
N	85	85
szórás	17,8	19,5

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Mint említettük, Kemény István adatai szerint az iskolaköteles korba lépő népességben a roma gyerekek aránya 1999-ben valamivel 11 százalék fölé emelkedett, és várhatóan 2008-ban fog valamivel 15 százalék fölé emelkedni. Ez kilenc év alatt 4 százalékos emelkedést jelent, és önmagában semmiképp sem indokolhatja a 86 iskolában négy év alatt bekövetkezett 9 százalékos emelkedést. Ha viszont az elmúlt 4 évben az ebből a szempontból összehasonlítható iskolák 22 és fél százalékában mégiscsak csökkent a roma tanulók aránya, akkor ez arra utal, hogy az eleve magas arány és a folyamatos aránynövekedési trend nem mindenütt szükségszerű és nem mindenütt következik a helyi demográfiai folyamatokból, azoknak a településeknek, településrészeknek az etnikai összetételéből, ahol az iskola működik.

Ha abból indulunk ki, hogy minél kisebb egy település, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a helyi lakosságon belül különösen magas a romák aránya, akkor feltételeznünk kell, hogy településnagyság szerint a kisebbektől a nagyobbak (a kisközségektől a főváros) felé haladva folyamatosan csökken a roma tanulók átlagos iskolai aránya. Az alábbi táblázatból azonban kiderül, hogy ez koránt sincs így. 2000-ben a roma tanulók átlagos aránya a vizsgált intézmények közül a megyeszékhelyeken (75 százalék) volt kiemelkedően a legmagasabb, majd az 1000 fő alatti lélekszámú kisközségek iskoláit (60,4 százalék) a budapesti iskolák követték (55,5 százalék), s csak ezután következtek a községek (45,5), a városok (44) és a kisvárosok (30,6 százalék). Nyilvánvaló, hogy ez az adatsor semmiképpen sem magyarázható kizárólag az iskola körzetében élő gyerekek etnikai összetételével. Az alábbi táblázatból az is látható, hogy a roma tanulók átlagos aránya az elmúlt négy évben a legnagyobb mértékben ugyan a községekben emelkedett (8,2 százalék), de utánuk mindjárt a fővárosi iskolák következnek (6,6 százalék), holott elvileg Budapesten volna a legkönnyebb megakadályozni egyes iskolák végleges „gettósodását”. Semmivel sem indokolható, hogy a mindkét vizsgálatban szereplő iskolák közül a budapestiekben csaknem annyi legyen a roma tanulók átlagos aránya (62,1 százalék), mint azokban a kisközségekben (63,7), ahol az ismert okok miatt, több évtizedes folyamatok eredményeként mára szociális és etnikai gettók jöttek létre vagy vannak létrejövőben, és a

helyi népesség – különösen a fiatalok – túlnyomó része roma. Említettük már, hogy összesen 5 olyan iskolát találtunk, ahol az elmúlt 4 évben a roma tanulók aránya 50 százalék fölöttől 50 százalék alá csökkent. Nem véletlen, hogy ezek közül egy budapesti, kettő megyeszékhelyi, egy városi, és csak egy található községben.

A roma tanulók átlagos arányának változása 2000 és 2004 között a különböző típusú településeken

település		A roma tanulók átlagos aránya 2000-ben	A roma tanulók átlagos aránya 2004-ben
főváros	átlag %	55,5	62,1
	N	12	12
megyeszékhely	átlag %	75,0	70,2
	N	9	9
város	átlag %	44,0	43,4
	N	5	5
kisváros	átlag %	30,6	33,4
	N	13	13
község	átlag %	45,5	53,7
	N	51	51
kisközség (ezer alatti)	átlag %	60,4	63,7
	N	21	21
összesen	átlag %	50,0	55,0
	N	111	111

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A vizsgálat során minden iskolában megkérdeztük, hogy azon a településen (nagyobb városokban ugyanabban a kerületben) összesen hány általános iskola működik. Ha két csoportra osztjuk az iskolákat aszerint, hogy az adott településen, településrészen csak ez az egy vagy több iskola is működik, akkor a roma többségű iskolák arányát tekintve nem találunk igazán jelentős különbséget. Az egy iskolás településeken működő intézmények 32,4 százalékában, míg a több iskolás településeken működő intézmények 25,4 százalékában vannak többségben a roma tanulók. Ez is arra utal, hogy a magas roma arányú iskolák kialakulásában és fennmaradásában a nagyobb településeken jelentős szerepet játszik az iskolák közötti szelekció is.

**A roma tanulók aránya a településen
(településrészen) működő iskolák száma szerint**

Roma tanulók aránya		Egy iskola	Több iskola	Összesen
80% fölött	N	34	8	42
	%	8,2%	6,3%	7,8%
50,1-80%	N	100	24	124
	%	24,2%	19,0%	23,0%
40,1-50%	N	57	6	63
	%	13,8%	4,8%	11,7%
25,1-40%	N	109	28	137
	%	26,4%	22,2%	25,4%
10,1-25%	N	68	39	107
	%	16,5%	31,0%	19,9%
-10%	N	45	21	66
	%	10,9%	16,7%	12,2%
Összesen	N	413	126	539
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az iskolák közötti szelekció jelentős szerepét bizonyítja a tanulólétszám és a roma tanulók aránya közötti szoros összefüggés. Minél magasabb a roma tanulók aránya, annál kisebb az iskolák átlagos tanulólétszáma. Ezt leginkább az azonos településtípushoz tartozó, de különböző roma arányú iskolák átlagléttségének az összehasonlításával lehet érzékelteni.

A különböző típusú településeken működő iskolák átlagos tanulólétszáma a roma tanulók aránya szerint

Roma tanulók aránya	50% alatt		50% felett	
	átlagos létszám	esetszám	átlagos létszám	esetszám
főváros	440,8889	9	265,2222	9
megyeszékhely	383,1600	25	181,5000	10
város	405,6154	26	231,6250	8
kisváros	508,9293	99	430,5000	6
község	290,7784	185	211,0313	96
kisközség (ezer alatti)	124,9231	39	109,9268	41
összesen	347,6319	383	196,4941	170

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az 50 százalékos alatti roma arányú iskolák átlagos tanulólétszáma közel 77 százalékkal haladja meg azokét az iskolákét, ahol a roma tanulók többséget alkotnak. A megyeszékhelyeken a különbség több mint kétszeres (383, illetve 181 fő), a városokban 75 (406, illetve 232 fő), Budapesten 66 százalékos

(440, illetve 265 fő), s még a községekben is elég jelentős (38 százalék). Különösen feltűnő, hogy a megyeszékhelyi roma többségű iskolák átlagos tanulólétszáma (181 fő) kisebb mint a községek hasonló iskoláié (211 fő). Ezeket az adatokat nem nagyon lehet másként magyarázni, mint hogy az önkormányzatok sokszor szívesen vállalják a kis létszámú iskolák fenntartásával kapcsolatos többletköltségeket is, ha ez kényelmes lehetőséget biztosít a roma tanulók jelentős részének iskolai elkülönítésére. Úgy is fogalmazhatunk, hogy minél magasabb egy iskolában a roma tanulók aránya, annál nagyobb az esélye arra, hogy alacsony létszám esetén is fennmaradjon.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a roma tanulók magas arányának kialakulásában mekkora szerepet játszik az iskola településének (körzetének) társadalmi-etnikai összetétele, és milyen mértékű a nem roma tanulók elvándorlása más települések, körzetek iskoláiba.

**A más településre eljáróknak az iskola teljes tanulólétszámához viszonyított aránya a roma tanulók iskolai aránya szerint
(Egy iskolával rendelkező települések)**

Roma tanulók aránya	Átlag%	N	Szórás
80% fölött	31,5	34	57,3
50,1-80%	11,2	100	21,5
40,1-50%	4,2	57	5,1
25,1-40%	6,7	109	10,8
10,1-25%	4,5	68	8,2
-10%	6,0	45	11,2
összesen	9,0	413	22,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Mint látható, azokon a településeken, ahol csak egy iskola működik, a roma tanulók iskolán belüli arányát elég jelentősen befolyásolják azok az általános iskolások, akik más településre járnak iskolába, és minél magasabb a roma tanulók aránya a helyi iskolában, annál magasabb a más településre járók aránya is. Ahol a roma tanulók aránya 80 százalék fölött van, onnan átlagosan a helyi tanulólétszám 31 százalékát kitevő gyerek jár el más településre, ahol a roma arány 50,1 és 80 százalék között van, ott az eljárók átlagos aránya 11 százalék, s ahol a roma tanulók aránya a helyi iskolában 50 százalék alatt marad, ott az eljárók átlagos aránya is kevesebb 10 százaléknál. Az átlagok természetesen jelentős szórást takarnak. Vannak települések, ahol az eljárás minimális mértékű és érdemben nem befolyásolja az iskolai etnikai arányokat, van, ahol viszont meghatározó jelentőségű.

Az eljárók aránya a helyi iskola tanulólétszámához viszonyítva az egy iskolás településeken

Eljárók aránya	N	%	Kumulatív%
0,1-5%	171	51,5	51,5
5,1-10%	66	19,9	71,4
10,1-20%	42	12,7	84,0
20,1-30%	24	7,2	91,3
30,1-	29	8,7	100,0
összesen	332	100,0	

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A mintában 53 olyan egy iskolás település volt (15,9%), ahonnan a helyi iskola tanulólétszámának 20%-át meghaladó számú gyerek jár el más településre iskolába, és 29 olyan, ahol ez az arány a 30 százalékot is meghaladja. A más településre járóknak a helyi iskola tanulólétszámához viszonyított 30 százalékon felüli aránya már mindenképpen arra utal, hogy a helyi társadalom az iskolai szegregáció aktív alakítója. Még jelentősebb az eljárás szerepe a városi iskolakörzetekben, ahol az eljárás mértéke szoros összefüggést mutat a roma tanulók iskolán belüli arányával.

A más körzetbe eljáró tanulók aránya a több iskolás településeken

A roma tanulók aránya az iskolában	Átlag%	N	Szórás
75,1-99%	29,8	7	17,1
50,1-75%	62,6	20	156,2
25,1-50%	12,6	25	12,5
0,1-25%	13,1	38	17,5
összesen	25,2	90	76,3

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Azoknak az iskoláknak a körzetéből, ahol a roma tanulók többséget alkotnak, lényegesen többen járnak máshová iskolába, mint azoknak az iskoláknak a körzetéből, ahol kisebbséget alkotnak, vagyis a magas roma arány kialakulásában jelentős szerepet játszik a körzetben élő iskoláskorú gyerekek elvándorlása más iskolákba.

2. Iskolán belüli szegregáció

A 2000-es kutatás eredményeit ismertető könyvünkben (Havas-Kemény-Liskó, 2002) írtuk a következőket: „A cigány gyerekek iskolán belüli elkülönítését szolgáló eljárásoknak a magyar iskolarendszerben több évtizedre visszatekintő hagyományai vannak. Ha szükségét érzik, az iskolák ma is ezeket a megszokott eljárásokat alkalmazzák. Az elkülönítés többnyire nem kizárólag etnikai alapon működik, hanem keverednek benne az egyértelmű faji diszkrimináció és a szakirodalomból jól ismert, általánosabb érvényű társadalmi szelekció elemei. Ez azt jelenti, hogy egyrészt létrejönnek a magasabb társadalmi státusú családok gyerekeinek a magasabb színvonalú oktatását szolgáló, különleges pedagógiai szolgáltatásokat biztosító osztályok, ahova kivételképpen bekerülhet néhány cigány gyerek is a legintegráltabb, legjobb társadalmi pozíciójú családokból. Másrészt az iskolázatlan, alacsony jövedelmű és státusú nem cigány családokból is kerülnek gyerekek azokba az osztályokba, amelyeket elsősorban a cigány gyerekek elkülönítése érdekében hoznak létre. Hozzátehetjük, hogy a migrációs folyamatok, a lakóhelyi szegregáció és az iskolák közötti szelekció révén az iskolák egy része a szegények, a marginalizálódott, leszakadt társadalmi csoportok iskolájává válik, ahol a belső szelekciónak már nem nagyon van funkciója. Ezekben szinte mindig nagyon magas a cigány tanulók aránya, de az egyes osztályok között e tekintetben már nincsenek lényeges különbségek.”

Ezeknek a megállapításoknak az érvényességét a mostani kutatás megerősítette, azzal a kiegészítéssel, hogy az előző kutatás óta eltelt néhány évben is jelentősen növekedett azoknak az iskoláknak a száma, amelyek végérvényesen a szegények, a marginalizálódott, leszakadt társadalmi csoportok gyerekeinek az oktatási intézményeivé váltak, ennek az összes negatív következményével együtt. Ezek az iskolák társadalmi és etnikai értelemben egyaránt meglehetősen homogénnek tekinthetők, s ezért az iskolán belül az egyes osztályok helyzete, oktatási körülményei között nincsenek érdemi különbségek.

A iskolán belüli szelekció vizsgálatához a roma tanulók osztályon belüli aránya alapján hat csoportba soroltuk az osztályokat:

1. homogén roma osztályok,
2. a roma tanulók aránya 75 százalék fölött van,
3. a roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között van,
4. a roma tanulók aránya 25,1 és 50 százalék között van,
5. a roma tanulók aránya 0,1 és 25 százalék között van,
6. nincs roma tanuló az osztályban.

Úgy gondoljuk, hogy ha egy iskolában az osztályok között e tekintetben legalább három fokozatnyi – 50 százalék fölötti -aránykülönbség mutatható ki (pl. van olyan osztály, ahol a roma tanulók aránya 75 százalék fölött van, de van olyan is, ahol 25 százaléknál kevesebb), akkor az nem írható a véletlen számlájára, s az egyes osztályok összetételének kialakításában etnikai-társadalmi szelekció is érvényesül.

Az osztályok közötti legnagyobb aránykülönbségek mértéke az iskolán belül

Az aránykülönbség mértéke	Az iskolák N	%
Van legalább három fokozatnyi különbség (50 százalék felett)	98	17,7
Van legalább négy fokozatnyi különbség (75 százalék felett)	127	23,0
Van homogén roma és homogén nem roma osztály is (100 százalék)	89	16,1
Összesen	314	56,8

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Nagyjából tehát minden hatodik általunk vizsgált iskolában működik egymás mellett csupa roma és csupa nem roma tanulóból álló osztály (16,1 százalék), és az iskolák nagyobbik felében mutatható ki legalább 50 százalékot meghaladó aránykülönbség az egyes osztályok etnikai összetételében. A helyzet e tekintetben az 1999/2000-es tanév óta nem sokat változott. Akkor a megvizsgált 178 iskolából 23-ban (13 százalék) működött homogén roma és homogén nem roma osztály is, és 90 iskolában (50,6 százalék) volt legalább három fokozatnyi – 50 százalékon felüli – különbség az osztályok között.

A 2000-es kutatásban szerepelt iskolák tanulóinak 40 százaléka volt roma. A mostani kutatás mintájába is elsősorban azok az iskolák kerültek be, ahol az átlagosnál magasabb a roma tanulók aránya. A Janky-Kemény féle kutatás adataira támaszkodó becslés szerint a 2003/2004-es tanévben a teljes általános iskolás népesség 14-15 százaléka volt roma, míg a vizsgálatunkban szereplő iskolákban az arány nagyjából kétszeres (31,6 százalék), de közel 10 százalékkal alacsonyabb mint 2000-ben volt, mert most nagyobb mintával dolgozhattunk mint akkor. A kutatásba bevont iskolák számának a növelése és a roma tanulók átlagos arányának az ebből következő csökkenése azonban nem hogy nem csökkentette, hanem valamelyest még növelte is az iskolán belüli elkülönítés átlagos mértékét, mert az iskolán belüli szelekció elsősorban azokban az iskolákban „kívánatos”, ahol a hátrányos helyzetű roma és nem roma tanulók aránya még nem túl magas, és a gyerekek közötti társadalmi különbségek mértéke még jelentős. Annak a valószínűsége például, hogy egy iskolán belül van csak roma és csak nem roma tanulóból álló osztály is, annál nagyobb, minél kisebb az iskola egészében a roma tanulók aránya.

A homogén roma és homogén nem roma osztályt is működtető iskolák

A roma tanulók aránya az iskolában		Nincsenek ilyen osztályok	Van homogén roma és homogén nem roma osztály is	Összesen
100%	N	5		5
	%	100,0		100,0
75,1-99%	N	47	1	48
	%	97,9	2,1	100,0
50,1-75%	N	105	12	117
	%	89,7	10,3	100,0
25,1-50%	N	179	28	207
	%	86,5	13,5	100,0
0,1-25%	N	128	48	176
	%	72,7	27,3	100,0
Összesen	N	464	89	553
	%	83,9	16,1	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Azok közül az iskolák közül, ahol a roma tanulók aránya nem haladja meg a 25 százalékot, nagyjából minden negyedikben működik egymás mellett homogén nem roma és homogén roma osztály, vagyis ezeknek az iskoláknak a bő negyedéről feltételezhető, hogy erőteljesen törekszik az iskolán belüli társadalmi szelekcióra és etnikai elkülönítésre.

Nyilvánvaló, hogy minél magasabb a roma tanulók aránya az iskolában, annál nehezebben valósítható meg a szélsőséges mértékű elkülönítés. Ezzel magyarázható, hogy a négy fokozatnyi (75 százalékon felüli, de a 100 százalékot el nem érő) különbség azokban az iskolákban a leggyakoribb, ahol a roma tanulók aránya 25,1 és 50 százalék között van, a három fokozatnyi (50 százalékon felüli, de a 75 százalékot meg nem haladó) különbség pedig azokban, ahol a roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között van.

A 75%-ot meghaladó különbség előfordulásának gyakorisága

A roma tanulók aránya az iskolában		Nincs 75 százalékot meghaladó aránykülönbség az osztályok között	Van 75 százalékot meghaladó aránykülönbség az osztályok között	Összesen
100%	N	5		5
	%	100,0		100,0
75,1-99%	N	43	5	48
	%	89,6	10,4	100,0
50,1-75%	N	90	27	117
	%	76,9	23,1	100,0
25,1-50%	N	136	71	207
	%	65,7	34,3	100,0
0,1-25%	N	152	24	176
	%	86,4	13,6	100,0
Összesen	N	426	127	553
	%	77,0	23,0	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az 50%-ot meghaladó különbség előfordulásának gyakorisága

A roma tanulók aránya az iskolában	Nincs 50 százalékot meghaladó aránykülönbség az osztályok között	Van 50 százalékot meghaladó aránykülönbség az osztályok között	Összesen
100% N %	5 100,0		5 100,0
75,1-99% N %	41 85,4	7 14,6	48 100,0
50,1-75% N %	77 65,8	40 34,2	117 100,0
25,1-50% N %	181 87,4	26 12,6	207 100,0
0,1-25% N %	151 85,8	25 14,2	176 100,0
Összesen N %	455 82,3	98 17,7	553 100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Ha az aránykülönbségek három fokozatát (100 százalék, 75 százalék felett, 50 százalék felett) összevontan vizsgáljuk, abból kiindulva, hogy az iskolák helyzetétől függően mindhárom utalhat erőteljes szegregációs törekvésekre, akkor megállapíthatjuk, hogy az előfordulási gyakoriságuk indokolatlanul magas. A homogén roma iskolákban az osztályok között természetesen nincs különbség, de a 75 százalék feletti roma arányú iskolák közül – ezekben 88,2 százalék a roma tanulók átlagos aránya – már minden negyedik képes produkálni a legalább 50 százalék feletti osztályok közötti aránykülönbséget, az 50,1 és 75 százalék közötti kategóriában pedig az ilyen iskolák aránya a kétharmadot is meghaladja. Azoknak az iskoláknak is, ahol a roma tanulók aránya összességében nem haladja meg a 25 százalékot, a nagyobbik felében 50 százalék felett, 30 százalékában pedig 75 százalék felett vannak az aránykülönbségek, pedig ezekben az iskolákban a roma tanulók átlagos aránya csak 13,3 százalék.

A legalább 50%-ot meghaladó különbség előfordulásának gyakorisága

A roma tanulók aránya az iskolában	N	Nincs 50 százalékot meghaladó aránykülönbség az osztályok között	Legalább 50 százalékot meghaladó aránykülönbség van az osztályok között	Összesen
100%	N	5		5
	%	100,0		100,0
75,1-99%	N	35	13	48
	%	72,9	27,1	100,0
50,1-75%	N	38	79	117
	%	32,5	67,5	100,0
25,1-50%	N	82	125	207
	%	39,6	60,4	100,0
0,1-25%	N	79	97	176
	%	44,9	55,1	100,0
Összesen	N	239	314	553
	%	43,2	56,8	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az iskolák közötti és iskolán belüli szelekció együttes eredménye a roma többségű és homogén roma osztályok magas száma. Érdekes ebből a szempontból összevetni a 2000-es és a mostani kutatás adatait. A mintavétel kapcsán már említettük, hogy a mostani kutatásban (az 1992-es iskolai statisztikára építve) a 2000-eshez képest 25 százalékról 20-ra, illetve 100 főről 80-ra csökkentettük azt a roma tanulók arányára vagy abszolút számára vonatkozó határt, amely alapján kiválasztottuk a kutatásba bevont iskolák egyik nagy csoportját. A másik nagy csoportot pedig azok az iskolák alkották, amelyek a fenti kiválasztási szempontoknak nem feleltek meg, de az előző tanévben igényeltek roma kisebbségi oktatáshoz normatívát, vagy eltérő tantervű (gyógypedagógiai) tagozatot működtetnek. Ebből a mintavételi eljárásból következik, hogy a mostani mintát alkotó iskolákban lényegesen alacsonyabb a roma tanulók aránya. A 2000-es kutatás iskoláiban együttesen a tanulók 40,5 százaléka volt roma, a mostaniban csak a 31,6 százaléka. Annál meglepőbb, hogy a vizsgált iskolákban sem a roma többségű és homogén roma osztályok számaránya, sem az ezekbe járó roma tanulóknak az iskolák összes roma tanulóhoz viszonyított aránya nem alacsonyabb mint volt 2000-ben.

A különböző roma arányú osztályok előfordulása (2000-2004)

Osztálytípus	2000-es kutatás		2004-es kutatás	
	az osztályok száma N	%	az osztályok száma, N	%
Homogén nem roma osztályok	161	5,6	932	10,1
A roma tanulók aránya 0,1-25 százalék között	863	30	2824	30,6
A roma tanulók aránya 25,1-50 százalék között	890	30,9	2410	26,1
A roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között	397	13,8	1191	12,9
A roma tanulók aránya 75,1 és 99,9 között	258	9,0	620	6,7
Homogén roma osztályok	306	10,6	1253	13,6
Osztályok összesen	2875	100	9227	100

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

2000-ben a kutatásba bevont iskolák összes osztályának 33,4 százaléka volt roma többségű vagy homogén roma osztály, a mostani kutatásban az összes osztály 33,2 százaléka az. Sőt, a homogén roma és a homogén nem roma osztályok aránya a mostani kutatásban magasabb, vagyis az eloszlás a csaknem tíz százalékkal alacsonyabb átlagos arány ellenére polarizáltabb képet mutat mint 2000-ben. Nincs érdemi eltérés a két kutatás adatai között abban a vonatkozásban sem, hogy a minta iskoláiban az összes roma tanuló hány százaléka jár roma többségű vagy homogén roma osztályokba.

A roma tanulók létszáma az egyes osztályok etnikai arányai szerint képzett csoportokban 2000-ben és 2004-ben

Osztálytípus	2000-es minta		2004-es minta	
	a roma tanulók száma	%	a roma tanulók száma	%
A roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között	4303	20,7	11167	21,3
A roma tanulók aránya 75,1 és 99,9 között	3597	17,3	7466	14,2
Homogén roma osztályok	3636	17,5	9487	18,1
Roma többségű és homogén osztályok együtt	11536	55,6	28120	53,6
Összesen	20740	100	52503	100

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Noha a 2000-es mintában az összes tanuló 40,5 százaléka volt roma, a 2004-esben pedig csak 31,6 százalék, az érintett összes roma tanulónak

mindkét kutatás szerint a nagyobbik fele (55,6 illetve 53,6 százalék) járt roma többségű vagy homogén roma osztályba. Sőt a homogén roma osztályba járók aránya (18,1 százalék) még valamivel magasabb is. Ez azt jelenti, hogy a mostani vizsgálat iskoláiban minden ötödik-hatodik roma általános iskolás homogén roma osztály tanulója.

Az osztályok közötti eloszlás adatainak az értelmezésekor mindenképpen figyelembe kell venni azt a teljesen általános tendenciát, hogy minél magasabb az osztályokban a roma tanulók aránya, annál alacsonyabb az átlagos tanulólétszám. A 8. évfolyamok párhuzamos osztályainak az itt következő létszámtáblái ezt kiválóan érzékeltetik. (A táblázatok homogén roma osztályoktól a homogén nem roma osztályok felé haladva mutatják, hogy a roma tanulók csökkenő aránya szerint képzett csoportokban mennyi az átlagos tanulólétszám.) Azért érdemes mind a négy párhuzamos nyolcadik osztály adatait megvizsgálni, mert a párhuzamos osztályok osztálytípus (normál, tagozatos, felzárkóztató – korrekciós – kislétszámú, gyógypedagógiai, stb.) szerinti összetétele nagyon különböző. (Az A, osztályok között több a tagozatos, a C, osztályok között több a gyógypedagógiai, stb.)

8.évf. A-oszt. tanulólétszám

Roma arány	Átlag%	N	Szórás
Homogén roma osztályok	11,48	21	5,88
A roma tanulók aránya 75,1 és 99,9 között	13,93	27	5,37
A roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között	13,67	52	4,36
A roma tanulók aránya 25,1-50 százalék között	17,90	151	5,44
A roma tanulók aránya 0,1-25 százalék között	20,39	218	5,28
Homogén nem roma osztályok	20,63	78	5,84
összesen	18,44	547	5,98

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

8.évf. B-oszt. tanulólétszám

Roma arány	Átlag%	N	Szórás
Homogén roma osztályok	5,28	32	4,76
A roma tanulók aránya 75,1 és 99,9 között	13,46	13	5,71
A roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között	15,47	19	6,56
A roma tanulók aránya 25,1-50 százalék között	17,86	50	5,77
A roma tanulók aránya 0,1-25 százalék között	21,48	147	4,39
Homogén nem roma osztályok	19,85	53	8,15
összesen	18,28	314	7,43

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

8.évf. C-oszt. tanulólétszám

Roma arány	Átlag%	N	Szórás
Homogén roma osztályok	4,16	19	4,51
A roma tanulók aránya 75,1 és 99,9 között	8,00	2	2,83
A roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között	9,43	7	5,38
A roma tanulók aránya 25,1-50 százalék között	10,53	15	8,15
A roma tanulók aránya 0,1-25 százalék között	17,95	22	7,27
Homogén nem roma osztályok	15,57	14	10,85
összesen	11,80	79	9,03

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Látjuk, hogy a növekvő roma arány – csökkenő átlagléttség összefüggés a párhuzamos osztályokban az osztálytípus szerinti összetételtől függetlenül nagyon erős tendenciaként érvényesül. Ebben kétségtelenül jelentős szerepet játszik, hogy a roma tanulók lényegesen nagyobb arányban járnak olyan kisközségi iskolákba, ahol évfolyamonként egy-egy osztályt is alig lehet indítani a kevés tanuló miatt, s ezért az egyes osztályok létszáma nagyon alacsony. Szerepet játszik az is, hogy a roma gyerekek az átlagosnál sokkal nagyobb arányban kerülnek gyógypedagógiai tagozatra, ahol az osztálylétszámok lényegesen kisebbek. És egy jóhiszemű értelmezés talán azt a feltételezést is megengedi, hogy az alacsony osztálylétszám az átlagosnál kedvezőbb feltételt jelent az oktatáshoz. Vagyis hogy az alacsony osztálylétszámot legalább helyenként az indokolja, hogy a fenntartó és az iskolavezetés a kis létszámú osztályoktól eredményesebb oktatást remél.

Ám mindezeket a befolyásoló tényezőket figyelembe véve is megállapíthatjuk, hogy az osztályok esetében is érvényesül az a szegregációs logika, amelyet az iskolák vonatkozásában már kimutattunk. Sok iskola és önkormányzat úgy ítéli meg, hogy érdemes a rendkívül alacsony létszámú és éppen ezért nagyon költséges osztályokat is fenntartani, ha az módot ad általában a hátrányos helyzetű és különösen a roma tanulók elkülönítésére. Ezt támasztja alá az osztályszintű szegregációval jellemezhető iskolák településtípusok és régiók szerinti megoszlása. (Osztályszintű szegregációnak tekintettük, ha egy iskolában az osztályok között a roma tanulók arányában 50 százaléknál nagyobb eltérés mutatkozott.)

Osztályszintű szegregáció előfordulása településtípusok szerint

Település		Osztály-szintű szegregáció		összesen
		nincs	van	
főváros	N	11	7	18
	%	61,1	38,9	100,0
megyeszékhely	N	21	14	35
	%	60,0	40,0	100,0
város	N	14	20	34
	%	41,2	58,8	100,0
kisváros	N	32	73	105
	%	30,5	69,5	100,0
község	N	112	169	281
	%	39,9	60,1	100,0
kisközség (ezer alatti)	N	49	31	80
	%	61,3	38,8	100,0
összesen	N	239	314	553
	%	43,2	56,8	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az osztályszintű szegregáció a kisvárosokban a legnagyobb mértékű, ahol többnyire egy általános iskola működik évfolyamonként több párhuzamos osztállyal. Ezután következnek a városok és a községek. Míg a községekben vagy a kisvárosokéhoz hasonló a helyzet, vagy annyi gyerek sincs, hogy az egyetlen iskolában párhuzamos osztályokat lehessen indítani (az átlagos tanulólétszám fele a városokénak), addig a városokban több iskola van, és igen erőteljes az iskolák közötti szelekció is. Ha tehát a városokban és községekben az ezt befolyásoló objektív adottságok jelentős különbözősége ellenére nagyjából azonos mértékű az osztályszintű szegregáció, akkor ez azt jelenti, hogy a városokban nem elhanyagolható mértékű az iskolán belüli szegregációra irányuló tudatos szándék. Az osztályszintű szegregáció az átlagosnál ugyan kisebb mértékű a fővárosi és megyeszékhelyi iskolákban, de ha figyelembe vesszük, hogy az iskolák közötti szelekció a fővárosban és a megye-

székhelyeken a legerőteljesebb, akkor még így is feltűnő, hogy az iskolák 40 százalékát osztályszintű szegregáció is jellemzi.

Osztályszintű szegregáció előfordulása a különböző régiók iskoláiban

Régiók		Osztály-szintű szegregáció		összesen
		nincs	van	
Nyugat-Dunántúl	N	13	12	25
	%	52,0	48,0	100,0
Közép-Dunántúl	N	13	20	33
	%	39,4	60,6	100,0
Dél-Dunántúl	N	30	40	70
	%	42,9	57,1	100,0
Közép-Magyarország	N	17	40	57
	%	29,8	70,2	100,0
Észak-Magyarország	N	89	102	191
	%	46,6	53,4	100,0
Észak-Alföld	N	66	79	145
	%	45,5	54,5	100,0
Dél-Alföld	N	11	21	32
	%	34,4	65,6	100,0
összesen	N	239	314	553
	%	43,2	56,8	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az osztályszintű szegregáció három olyan régióban (Közép-Magyarország, Dél-Alföld, Közép-Dunántúl) a legmagasabb, ahol a roma tanulóknak a teljes általános iskolás népességhez viszonyított aránya a legalacsonyabbak közé tartozik. Ez is arra utal, hogy az iskolán belüli osztályszintű szegregáció főként ott tud hatékonyan érvényesülni, ahol a roma tanulók átlagos aránya viszonylag alacsony, és az iskolák gettósodása még nem játszik meghatározó szerepet.

A 2000-es kutatásról készült beszámolóban hangsúlyoztuk, hogy az osztályok közötti szelekció és a pedagógiai szolgáltatások típusa, színvonala szoros összefüggésben állnak egymással. Általában a hátrányos helyzetű tanulóknak, de különösen a hátrányos helyzetű roma gyerekeknek alig-alig van esélyük arra, hogy bejussanak a magasabb színvonalú oktatást, különleges pedagógiai szolgáltatásokat biztosító tagozatos osztályokba, viszont ugyanők erősen felülreprezentáltak azokban az osztályokban, amelyeket elsősorban a követelmények különböző ideológiákra (eltérő tantervű oktatás, felzárkóztatás, tanulási nehézségek, magatartási zavarok kezelése stb.) hivatkozó csökkentése, az átlagosnál lényegesen rosszabb személyi és tárgyi feltételek jellemeznek. Most is megvizsgáltuk, hogy milyen összefüggés van a roma tanulók osztályon belüli aránya és az osztály típusa, az ott folyó pedagógiai munka jellege között.

Összefüggés az romák aránya és az osztályok típusa között

Osztálytípus	Normál %	Tagozatos %	Felzárkóztató %	Gyógy-pedagógiai %	Összesen %	Osztályok összesen N
Homogén nem roma osztályok	69,8	13,2	0,5	16,5	100	831
A roma tanulók aránya 0,1-25 százalék között	92,4	4,2	0,6	2,9	100	2685
A roma tanulók aránya 25,1-50 százalék között	86,7	1,9	1,0	10,4	100	2291
A roma tanulók aránya 50,1 és 75 százalék között	72,5	1,8	3,5	22,2	100	1153
A roma tanulók aránya 75,1 és 99,9 között	67,0	0,6	10,0	22,3	100	609
Homogén roma osztályok	26,7	0,1	7,8	65,2	100	1224
Osztályok összesen	75,3	3,3	2,7	18,7	100	8793

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A 2000-es vizsgálathoz hasonlóan az adatok most is azt mutatják, hogy minél magasabb a roma gyerekek aránya egy osztályban, annál valószínűbb, hogy az felzárkóztató, kislétszámú vagy gyógypedagógiai osztályként működik, s az odajáró diákoknak eleve csökkentett követelményeket kell teljesíteniük, vagyis hátrányaik a többiekkel szemben a további iskoláztatás során csak növekedni fognak. A roma többségű és homogén roma osztályok körében jóval átlagon felüli a kisegítő valamint a felzárkóztató és jóval átlagon aluli a tagozatos osztályok aránya. Ahogy csökken a roma tanulók aránya, úgy nő, előbb enyhén, majd egyre meredekebben a tagozatos osztályok aránya. Az adatokból teljesen egyértelmű, hogy csak azoknak a roma gyerekeknek vannak a nem roma gyerekek átlagához hasonló iskoláztatási esélyeik, akik olyan osztályokba járnak, ahol a roma tanulók aránya 25 százalék alatt marad. Ezért kulcskérdés, hogy megmarad, növekszik vagy jelentősen csökken a roma többségű és homogén roma osztályok száma.

Az esélykülönbségeket jól érzékelteti az is, ha megvizsgáljuk, hogy a roma tanulók milyen arányt képviselnek az emelt szintű tagozatos, az átlagos normál és a csökkentett követelményű felzárkóztató, gyógypedagógiai osztályokban. Ezeket az adatokat érdemes a 2000-es kutatás hasonló adataival összehasonlítani szemügyre venni.

A roma tanulók aránya különböző típusú osztályokban (2000-2004)

Osztálytípus	A roma tanulók aránya az összes tanuló %-ában	
	2000-ben	2004-ben
Normál osztályok	45,2	29,7
Tagozatos osztályok	16,1	14,6
Felzárkóztató osztályok	81,8	78,1
Gyógypedagógiai osztályok	84,2	71,2
Összesen	40,4	31,6

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A lényegi tendenciák nem sokat változtak: a roma tanulók a normál osztályokban továbbra is az átlagnak megfelelő, a tagozatos osztályokban jóval átlag alatti, a felzárkóztató és gyógypedagógiai osztályokban pedig jóval átlagon felüli arányban vannak jelen. Egy adat azonban némileg kilóg a sorból: úgy tűnhet, a gyógypedagógiai osztályokra vonatkozó arányszám nagyobb mértékben csökkent annál, mintsem hogy azt a roma tanulóknak a mostani minta egészében képviselt alacsonyabb arányával lehetne magyarázni. Mégsem tekinthetjük ezt a pozitív változás jelének. A mostani mintavétel ugyanis éppen a gyógypedagógiai osztályok vonatkozásában tért el a legnagyobb mértékben a 2000-estől. Akkor ugyanis csak azok a gyógypedagógiai tagozatot is működtető általános iskolák kerültek be a mintába, ahol a roma tanulók aránya vagy abszolút száma az iskola egészében elérte a megszabott értéket. Most viszont a gyógypedagógiai tagozatot működtető iskolákat akkor is beválogattuk, ha az iskola egészében a roma tanulók aránya elenyészően alacsony, mert többek között arra is kíváncsiak voltunk, hogy mi történik az ilyen iskolákban a roma gyerekekkel. Kiderült, hogy olykor éppen ezek az iskolák élnek a szegregáció legdurvább formáival. Ötven olyan iskolát találtunk, ahol a teljes iskolára és a gyógypedagógiai tagozatra vonatkozó arányok között ötszörösnél nagyobb a különbség, 16 olyan iskolát, ahol az iskola egészében a roma tanulók aránya 10 százalék alatt, a gyógypedagógiai tagozaton viszont 50 százalék felett, 13 olyat, ahol az iskola egészében 5 százalék alatt, a gyógypedagógiai tagozaton viszont 30 százalék felett van. Érzékletes példaként hivatkozhatunk az egyik Borsod megyei iskolára, ahol a roma tanulók aránya 3,5 százalék. Ők 19-en mind a gyógypedagógiai tagozatra járnak, ahol rajtuk kívül egyetlen nem roma gyerek található. Ezekre az adatokra és a 799 homogén roma gyógypedagógiai osztályra hivatkozva nyugodtan állíthatjuk, hogy a roma tanulók iskolán belüli elkülönítésének ma is a leghatékonyabb eszköze a gyógypedagógiai tagozatok működtetése.

3. Az iskolák tanulói összetétele

2004-ben az általunk vizsgált általános iskolákba iskolánként átlagosan 305 tanuló járt. Az átlagosnál lényegesen nagyobb létszámúak voltak a kisvárosi iskolák (506 fő), a közép-magyarországi régióhoz tartozó iskolák (421 fő) és azok az iskolák, ahol a roma tanulók aránya nem haladta meg a 20%-ot. Ugyanakkor az átlagosnál lényegesen kisebb létszámúak voltak a kisközségi iskolák (118 fő), és a roma tanulókat 80%-nál nagyobb arányban oktató iskolák (188 fő).

Amikor a roma tanulók arányát a vizsgált iskolák között összehasonlítottuk, ez átlagosan 40%-os volt, de az átlagot jóval meghaladta a fővárosi iskolákban (48%), a kisközségi iskolákban (56%), valamint az észak-magyarországi régióhoz tartozó iskolákban (48%).

Az iskolák tanulói összetétele egyéb jellemzőik szerint

Jellemzők	Tanulólét- szám átlag fő	Roma tanu- lók aránya %	Összes be- járók aránya %	Roma bejá- rók aránya %
település				
főváros	352,6	48,1	4,1	17,0
megyeszékhely	334,9	41,1	8,6	21,7
város	365,1	32,7	7,7	17,2
kisváros	506,5	22,7	9,3	17,8
község	265,3	41,5	12,1	27,7
kisközség (ezer alatti)	118,1	55,8	34,1	46,4
régió				
Dél-Alföld	365,8	30,7	3,3	15,9
Dél-Dunántúl	250,0	39,8	33,1	38,5
Észak-Alföld	356,3	39,4	7,4	24,6
Észak-Magyarország	249,4	48,7	13,7	31,6
Közép-Dunántúl	317,3	21,9	13,3	21,2
Közép-Magyarország	421,2	28,6	4,6	14,4
Nyugat-Dunántúl	225,9	27,8	25,8	20,8
a roma tanulók iskolai aránya				
20% alatt	437,3	11,4	10,6	9,5
20-50%	298,7	34,3	16,2	25,8
51-80%	208,6	62,3	15,0	42,0
80% fölött	188,4	91,1	9,6	69,6
összesen	305,2	39,5	14,0	27,0
N	573	570	502	425

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A vizsgált iskolák tanulóinak 86%-a az adott településen lakott, 14%-uk pedig más településről járt be az iskolába. A bejáró tanulók aránya az átlagosnál lényegesen magasabb volt a kisközségi iskolákban (34%), valamint a dél-dunántúli (33%) és a nyugat-dunántúli (26%) régióhoz tartozó iskolákban.

A roma tanulók között a bejárók aránya majdnem kétszerese (27%) volt az összes bejáró arálynak, és különösen magasnak mutatkozott a kisközségi iskolák esetében (46%), a dél-dunántúli régió iskoláinak esetében (39%), valamint azoknak az iskoláknak az esetében, ahol egyébként is magas volt (50%-ot meghaladó) a roma tanulók aránya.

Vagyis adatainkból jól látható, hogy a roma tanulók lakóhelyi hátrányai miatt az átlagosnál sokkal gyakrabban kényszerülnek már általános iskolás korukban arra, hogy lakóhelyükön kívüli iskolákba járjanak, és ez az iskola igen gyakran alacsony színvonalú tárgyi és személyi feltételekkel jellemezhető kisközségi iskolát, és etnikai szempontból szegregált (roma többségű) iskolát jelent. Vagyis az ő esetükben nem arról van szó, hogy a szülők azért járatják lakóhelyükön kívüli iskolákba (pl. a falusi szülők városiba) a gyerekeiket, mert így jobb körülmények között jobb minőségű oktatásban részesülhetnek, hanem azért, mert vagy nincs iskola a lakóhelyükön, vagy nem veszik fel őket abba az iskolába, amelyik a lakóhelyükön működik.

A romák települési arányaira vonatkozó adatokat a helyi (a vizsgált iskolákat fenntartó) önkormányzatoktól szereztük be. Az általuk közölt adatok szerint a vizsgált iskolák településén, ill. a nagyvárosokban az iskolák településkörzetében átlagosan 22% volt a romák lakosságon belüli aránya. Ugyanezen a településeken ill. település-körzetekben a 14 éven aluliak körében a roma gyerekek aránya 36% volt, a vizsgált iskolák tanulói között pedig 40%. Mind a romák lakosságon belüli aránya, mind a roma gyerekek aránya, mind a roma tanulók iskolán belüli aránya az átlagosnál magasabb volt a kisközségekben és az észak-magyarországi régió településein. Ezekben a településeken az iskolán belül tapasztalható magas roma tanuló arány nyilvánvalóan a lakóhelyi szegregáció következménye.

Eltérő a helyzet a nagyobb települések intézményei esetében. Itt a vizsgált iskolákban jóval magasabb roma tanuló arányt mértünk, mint amekkora a településeken, ill. településkörzeteken a roma gyerekek aránya korosztályon belül, amiből egyértelműen az iskolák közötti etnikai szegregációra lehet következtetni. Minél nagyobb településről van szó, annál erőteljesebben mutatkozik ez a tendencia. Budapesten pl. a vizsgált lakóközvetekben 10% volt a romák aránya, a 14 éven aluli korosztályban 9%, a lakóközvetekhez tartozó iskolákban azonban 48%.

A romák aránya a települések jellemzői szerint

Jellemzők	A romák aránya a településen %	A 14 éven aluli romák aránya a 14 éven aluli népességben %	A roma tanulók aránya a vizsgált iskolákban %
település			
főváros	9,6	8,8	48,1
megyeszékhely	14,1	14,0	41,1
város	12,1	20,3	32,7
kisváros	14,0	27,4	22,7
község	24,4	39,0	41,5
kisközség (ezer alatti)	30,8	51,0	55,8
régió			
Dél-Alföld	10,8	26,4	30,7
Dél-Dunántúl	20,9	31,6	39,8
Észak-Alföld	23,0	36,1	39,4
Észak-Magyarország	26,6	47,2	48,7
Közép-Dunántúl	14,5	20,2	21,9
Közép-Magyarország	12,8	15,0	28,6
Nyugat-Dunántúl	17,9	25,1	27,8
összesen	21,7	36,0	39,5
N	544	526	570

Szegregáció kutatás 2004, önkormányzati kérdőív

Az önkormányzati adatgyűjtés során arról is igyekeztünk információkat szerezni, hogy milyen társadalmi összetételű lakóközvetekben élnek a roma tanulók, ill. működnek a vizsgált iskolák. Az iskolafenntartó önkormányzatok adatai szerint a vizsgált településeken (nagyvárosok esetében az iskolák lakóközvetében) a teljes lakosságon belül átlagosan 0,8% volt a közhasznú foglalkoztatottak aránya és a felnőtt lakosság 4,8%-a részesült rendszeres szociális segélyben. Gyerekvédelmi támogatást átlagosan a családok egynegyede kapott. A szociális gondoskodásra szoruló aránya szoros negatív korrelációt mutatott a települések lélekszámával, vagyis minél kisebb volt a település, annál magasabb volt az ellátásra szoruló aránya. Az adatokból az is kiolvasható, hogy a lakosság szociális helyzetét tekintve az észak-magyarországi régióhoz tartozó települések helyzete a legkedvezőtlenebb.

A szociális gondoskodásra szoruló arányát a roma gyerekek és a vizsgált iskolák roma tanulóinak arányával összehasonlítva is szoros korrelációt tapasztaltunk, vagyis minél magasabb egy-egy régióban vagy településen a lakosságon belül a szociális gondoskodásra szoruló felnőttek aránya, annál magasabb a roma gyerekek aránya a településkörzetben, és annál magasabb a roma tanulók aránya az adott körzethez tartozó iskolákban.

A szegény és roma népesség aránya a települések jellemzői szerint

Jellemzők	Közhasznú foglalkoztatottak aránya %	Rendszeres szociális segélyben részesülők aránya %	Gyerekvédelmi támogatásban részesülő családok aránya %	A 14 éven aluli romák aránya a 14 éven aluli népességben %	A roma tanulók aránya a vizsgált iskolákban %
település					
főváros	,1	,4	6,3	8,8	48,1
megyeszékhely	,5	2,0	12,5	14,0	41,1
város	,2	2,2	14,3	20,3	32,7
kisváros	,3	3,5	20,0	27,4	22,7
község	,8	5,2	28,7	39,0	41,5
kisközség (ezer alatti)	1,6	8,0	32,4	51,0	55,8
régió					
Dél-Alföld	,9	3,1	23,7	26,4	30,7
Dél-Dunántúl	,7	4,7	25,0	31,6	39,8
Észak-Alföld	,6	6,0	31,4	36,1	39,4
Észak-Magyarország	1,1	6,3	27,1	47,2	48,7
Közép-Dunántúl	,4	1,1	14,6	20,2	21,9
Közép-Magyarország	,1	,6	12,6	15,0	28,6
Nyugat-Dunántúl	,4	1,1	12,2	25,1	27,8
összesen	,7	4,7	24,8	36,0	39,5
N	543	546	426	540	570

Szegregáció kutatás 2004, önkormányzati kérdőív

Nemcsak a lakosság szociális összetétele kedvezőtlenebb azokon a településeken, ahol sok roma tanuló él, hanem a települések életfeltételei is kedvezőtlenebbek. Helyszíni megfigyeléseink során azt tapasztaltuk, hogy az átlagnál több roma gyerek él azokon a településeken, amelyek a lakóépületek és a közintézmények többsége rossz állapotú, és inkább sorvadó, mint jól prosperáló településeknek látszanak, vagyis a roma tanulók igen nagy hányada olyan településkörzetekben él, amelyek kimaradtak az utóbbi évek gazdasági és kommunális fejlesztéseiből.

A roma tanulók aránya az iskolához tartozó lakónegyedek jellemzői szerint

Jellemzők	A 14 éven aluli romák aránya a 14 éven aluli népességben %	A roma tanulók aránya a vizsgált iskolákban %
a lakóépületek állapota		
többség jó állapotú	31,0	33,9
többség leromlott állapotú	43,6	53,5
vegyes	38,8	41,1
a közintézmények állapota		
többség jó állapotú	34,0	36,9
többség leromlott állapotú	38,2	44,9
vegyes	38,3	41,6
a település prosperitása		
fejlődő	31,6	34,7
stagnáló	37,1	40,6
sorvadó	44,9	51,9
összesen	36,0	39,6
M	424	467

Szegregáció kutatás 2004, önkormányzati kérdőív

Helyszíni megfigyeléseink során a vizsgált iskolai lakókerzetek kétharmadában tapasztaltuk, hogy a településen vagy lakókerzetben vannak olyan településrészek, amelyeknek a lakossága roma többségű, vagyis ahol a roma családok a többségi lakosságtól elkülönülten élnek. Az átlagosnál gyakrabban tapasztaltunk lakóhelyi szegregációt a közepes méretű városokban, valamint az ország dél-alföldi és észak-magyarországi régióinak településein.

Van-e a romák által sűrűn lakott része a településnek

Jellemzők	igen %
település	
főváros	57,9
megyeszékhely	67,6
város	78,9
kisváros	67,6
község	66,7
kisközség (ezer alatti)	56,8
régió	
Dél-Alföld	75,8
Dél-Dunántúl	50,0
Észak-Alföld	65,8
Észak-Magyarország	72,8
Közép-Dunántúl	64,7
Közép-Magyarország	64,4
Nyugat-Dunántúl	54,2
összesen	66,0
N	571

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

A romák által sűrűn lakott lakónegyedekkel rendelkező 353 településen összesen 499 ilyen lakónegyedet találtunk. Ezeknek bő egyharmada (36%) belterületen, bő fele (58%) a települések szélén, 6%-a pedig külterületen helyezkedett el. Bő egyharmadukban (37%) nem találtunk nyomorúságos állapotú lakásokat (viskó, romos épület, stb.), 50%-ukban volt néhány ilyen épület, 14%-ukban pedig viszonylag sok ilyen épületet találtunk. A romák által sűrűn lakott negyedek 38%-ában egyáltalán nem volt szilárd útburkolat, 33%-ában volt, de elhanyagolt állapotban, és mindössze 30%-ukban találtuk az utakat megfelelőnek.

Megfigyeléseink szerint az elkülönült roma lakónegyedek 8%-ában egyáltalán nem volt vízvezeték, 63%-ában egyáltalán nem volt csatornázás, és 36%-ában nem volt gázvezeték. Mindössze a lakónegyedek 17%-a volt vízvezetékekkel, 26%-a csatornázással és 6%-a gázvezetékekkel valamennyi lakóépületre kiterjedően ellátva.

A romák által sűrűn lakott negyedek infrastrukturális helyzete (N-493)

Infrastruktúra	Nincs %	Csak közterületen %	A házak egy részében van%	Minden házban van%
vízvezeték	8,3	17,6	57,0	17,0
csatorna	63,3	12,2	18,2	25,9
gázvezeték	35,8	17,7	40,9	5,5

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

Ezekből az információkból tehát világosan látszik, hogy az általános iskolás roma tanulók nagy része nem csak olyan településeken él, ahol a családok nagy része rossz anyagi helyzete miatt állami gondoskodásra szorul, hanem a településeken belül is olyan lakókörnyezetben nő fel, ahol az infrastrukturális ellátottság messze elmarad az országos átlag színvonalától. Adatainkból tehát arra következtethetünk, hogy a roma családok lakóhelyi szegregációja nem egyszerűen etnikai szegregációt jelent, hanem az alsó társadalmi csoportok szegényes, elhanyagolt, a társadalmi átlagtól „leszakadt” lakónegyedeinek a többségtől való térbeli elkülönülését.

A vizsgált iskolák 86%-ából sikerült adatokat szereznünk a tanulók társadalmi összetételéről. Az igazgatók által közölt adatok szerint iskolánként átlagosan 53% volt a hátrányos helyzetű, és 15% a veszélyeztetett tanulók aránya. Egy 2003-as országos reprezentatív általános iskolai kutatás⁵ adatai szerint ugyanez az arány az „átlagos” általános iskolákban 26% ill. 8 % volt. Vagyis megállapítható, hogy a roma tanulókat 20%-nál magasabb arányban oktató általános iskolákba kétszer annyi hátrányos helyzetű és veszélyeztető családi körülmények között élő tanuló jár, mint az „átlagos” általános iskolákba. Ez lényegében azt jelenti, hogy az általános iskolák körében tapasztalható etnikai szegregáció egyúttal társadalmi szegregációt is jelent, vagyis nem csak a roma tanulók aránya magas ezekben az intézményekben, hanem a

kedvezőtlen társadalmi és családi körülmények között élő tanulók aránya is jóval magasabb, mint más iskolákban.

Mindemellett a roma és nem roma tanulók társadalmi összetételében is jelentős különbségeket tapasztaltunk. Az igazgatók közlése szerint a nem roma tanulók 46%-a volt hátrányos helyzetű és 12%-a élt veszélyeztető családi környezetben, míg a roma tanulók 69%-a volt hátrányos helyzetű és 26%-a veszélyeztető családi környezetben élt. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a vizsgált iskolákban a nem romákhoz képest a roma tanulók között másfélszeres volt a hátrányos helyzetűek, és több, mint kétszeres a veszélyeztetettek aránya.

Az iskolák tanulóinak társadalmi összetétele egyéb jellemzőik szerint

Jellemzők	Nem roma hátrányos helyzetű arány %	Roma hátrányos helyzetű arány %	Nem roma veszélyeztetett arány %	Roma veszélyeztetett arány %
település				
főváros	36,6	60,2	59,9	46,8
megyeszékhely	40,0	68,7	16,6	34,1
város	50,6	69,3	20,9	32,6
kisváros	36,9	57,8	6,8	26,8
község	50,8	72,0	7,9	23,3
kisközség (ezer alatti)	45,4	71,8	15,7	25,8
régió				
Dél-Alföld	52,5	69,8	13,9	31,8
Dél-Dunántúl	53,1	77,1	16,1	23,9
Észak-Alföld	64,4	74,2	9,1	22,8
Észak-Magyarország	39,0	69,7	9,8	23,6
Közép-Dunántúl	29,4	55,5	7,9	33,4
Közép-Magyarország	27,5	46,5	25,9	42,6
Nyugat-Dunántúl	30,0	61,3	4,4	24,1
a roma tanulók iskolai aránya				
20% alatt	38,9	63,2	7,7	31,2
20-50%	45,5	71,2	7,6	21,9
51-80%	53,6	71,3	17,5	23,8
80% fölött	50,7	63,5	26,9	40,4
összesen	46,3	68,7	11,6	26,1
N	492	465	491	463

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A hátrányos helyzetű és veszélyeztetett tanulók arányát az iskolák egyéb jellemzőivel összehasonlítva, azt tapasztaltuk, hogy a hátrányos társadalmi helyzet (szegénység) elsősorban regionális jelenség (mind a nem roma, mind a roma tanulók között az átlagnál magasabb arányt mértünk az alföldi, a dél-dunántúli és az észak-magyarországi régiókban), a veszélyeztető családi

környezet (rendezetlenség) pedig főként városi környezetben jellemző (a nem roma tanulók esetében Budapesten, a roma tanulók esetében valamennyi városi iskolában az átlagnál nagyobb volt a veszélyeztetett tanulók aránya). Mindemellett az is egyértelműen kiderült, hogy minél magasabb a romák aránya az iskolákban, annál magasabb a roma és nem roma tanulók között is a problematikus családi helyzetben élők aránya. Vagyis az etnikai szegregációval minden kétséget kizárólag együtt jár a társadalmi szegregáció.

Amikor azt kérdeztük az igazgatóktól, hogy milyen problémákat tapasztaltak a roma tanulók családjaival kapcsolatban, majdnem kétharmaduk említette a legsúlyosabb gondok között a szülők nem megfelelő magatartását és életvitelét, valamint a családok kedvezőtlen szociális körülményeit. Bő egyharmaduk ezen kívül a családok gyereknevelési szokásaival és a családok életmódjával is elégedetlennek mutatkozott.

**Mi a legsúlyosabb probléma a roma tanulók családjaiban
(az összes iskola %-ában)**

Probléma	N	%
szülők nem megfelelő magatartása	362	64,0
rossz szociális helyzet	341	60,2
gyereknevelési szokások	206	36,4
családok életmódja	204	36,0
roma hagyományok	66	11,7
összesen	566	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor a két leggyakrabban említett probléma előfordulását az iskolák egyéb jellemzői szerint is megvizsgáltuk, az derült ki, hogy az igazgatók a szülők életvitelét és magatartását a leggyakrabban a községi iskolák, és az észak-alföldi régióhoz tartozó iskolák esetében kifogásolták. Valamint az is megfigyelhető volt, hogy annál gyakrabban említették a szülők magatartásával való elégedetlenséget, minél több roma tanuló járt az iskolába. A rossz szociális körülményeket ezzel szemben főként a megyeszékhelyi iskolák és a kisközségek iskoláinak igazgatói említették, valamint a dél-dunántúli és a nyugat-dunántúli régió iskoláinak igazgatói.

A legsúlyosabb családi problémák említése az iskolák egyéb jellemzői szerint

Jellemzők	Szülők nem megfelelő magatartása %	Rossz szociális helyzet %
település		
főváros	47,4	63,2
megyeszékhely	67,6	73,0
város	60,5	65,8
kisváros	58,2	55,5
község	68,8	56,4
kisközség (ezer alatti)	58,8	71,3
régió		
Dél-Alföld	51,5	33,3
Dél-Dunántúl	60,8	77,0
Észak-Alföld	78,7	57,3
Észak-Magyarország	63,0	56,8
Közép-Dunántúl	52,9	61,8
Közép-Magyarország	52,5	64,4
Nyugat-Dunántúl	50,0	79,2
a roma tanulók iskolai aránya		
20% alatt	54,3	55,0
20-50%	66,7	64,3
51-80%	67,7	56,7
80% fölött	68,2	55,0
összesen	63,9	60,2
N	566	566

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

4. Az iskolák tárgyi feltételei

A kutatás céljai közé tartozott annak vizsgálata is, hogy milyen körülmények között oktatják jelenleg a roma tanulókat az általános iskolák. A vizsgált általános iskolák bő egyharmada (36%) egy épületben, szűk harmada (29%) két épületben, 17%-a pedig három épületben működött. Fennmaradó 18%-uk négy vagy ennél több épületben volt elhelyezve.

Hány épületben működik az iskola

Iskolaépületek száma	%
1	35,6
2	29,0
3	16,8
4	11,0
5	3,3
6	3,1
7	,9
9	,3
összesen	100,0
N	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az átlagosnál több épületben működtek a kisvárosi iskolák, valamint az észak-alföldi és a közép-dunántúli régióhoz tartozó intézmények.

Az iskolák épületeinek száma egyéb jellemzőik szerint

Jellemzők	Épület átlag
település	
főváros	1,21
megyeszékhely	1,97
város	2,61
kisváros	2,92
község	2,26
kisközség (ezer alatti)	2,04
régió	
Dél-Alföld	2,48
Dél-Dunántúl	2,01
Észak-Alföld	2,74
Észak-Magyarország	2,05
Közép-Dunántúl	2,71
Közép-Magyarország	2,36
Nyugat-Dunántúl	2,04
összesen	2,32
N	568

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Mivel a vizsgált intézmények bő egyharmada (36%) egy épületben működik, itt nem nyílik mód a tanulók épületek szerinti elkülönítésére. Az 573 iskola közül azonban 91 (16%) olyan iskolát találtunk, amelyekben különálló épületben oktatták az eltérő tantervű (kisegítő) osztályokat. Mivel a kisegítő osztályokban a roma tanulók aránya ezekben az esetekben is 70%-os volt, joggal feltételezhetjük, hogy a különálló épületek a roma tanulók iskolán belüli elkülönítését szolgálják. Amikor az ilyen iskolákat egyéb jellemzőik szerint is megvizsgáltuk, az derült ki, hogy ez az eljárás az átlagosnál lényegesen gyakoribbnak számít a kisvárosokban és az ország közép-dunántúli, közép-magyarországi, valamint a dél-alföldi régiójában. Vagyis azoknak az iskoláknak az esetében, ahol általában is gyakoribb, hogy több épületben működik az iskola, gyakran felhasználják ezt a megoldást a kisegítő osztályok elkülönítésére.

Azoknak az iskoláknak az aránya, amelyek külön épületben működtetnek speciális összetételű osztályokat (az összes iskola %-ában)

Jellemzők	Külön épületben működtetnek kisegítő osztályt %	Külön épületben működtetnek roma többségű osztályt %
település		
főváros		10,5
megyeszékhely	2,7	32,4
város	15,8	50,0
kisváros	38,7	52,3
község	12,2	28,9
kisközség (ezer alatti)	8,6	24,7
régió		
Dél-Alföld	21,2	36,4
Dél-Dunántúl	10,8	40,5
Észak-Alföld	19,7	18,4
Észak-Magyarország	11,2	29,1
Közép-Dunántúl	26,5	67,6
Közép-Magyarország	23,7	47,5
Nyugat-Dunántúl	8,0	64,0
iskolafenntartó		
helyi önkormányzat	17,9	32,0
társulás	10,6	40,1
egyéb	16,7	16,7
a roma tanulók iskolai aránya		
20% alatt	24,1	59,6
20-50%	14,5	39,6
51-80%	11,7	7,0
80% fölött	10,9	
összesen	16,0	34,0
N	573	570

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Azt tapasztaltuk, hogy az 573 iskola közül 194 intézményben (34%) különálló épületekben roma többségű osztályokat is működtetnek. (A roma többségű osztályok elkülönítése 47 iskola esetében egybeesett a kisegítő osztályok elkülönítésével.) Ez az eljárás azokban az iskolákban volt a leggyakoribb, ahol 20% alatt volt a roma tanulók aránya. Itt az intézmények majdnem kétharmadában volt jellemző ez a gyakorlat.

Amikor a roma tanulók iskolán belüli elkülönítésének előfordulását az iskolák földrajzi jellemzői szerint is megvizsgáltuk, az derült ki, hogy ez az eljárás az átlagnál lényegesen gyakoribb a városi és a kisvárosi iskolákban (itt az iskolák több, mint felére jellemző), valamint a közép-dunántúli és a nyugat-dunántúli régió intézményeiben (ahol az iskolák közel kétharmadában fordul elő).

Kutatásunk során arról is igyekeztünk adatokat gyűjteni, hogy milyen állapotban vannak azok az iskolaépületek, amelyekben a roma gyerekek tanulnak. A vizsgált intézmények közül 36% működött egy épületben, és 64% több épületben. Az egy épületben működő iskolák épületeinek 37%-a volt leromlott (felújításra szoruló) állapotban, a több épületben működő iskolák közül viszont 74%-nak valamelyik épülete leromlott állapotú volt. Vagyis a több épületben működtetett iskolák esetében nem csak az elkülönítés okozott problémát, hanem legalábbis a tanulók egy részét érintve, rosszabb körülmények között is folyt az oktatás.

A leromlott állapotú épületek aránya az intézmények épületeinek száma szerint

Van-e leromlott állapotú épület	Hány iskolaépület van		Összesen %
	egy %	több %	
van	37,3	74,0	60,9
nincs	62,7	26,0	39,1
összesen	100,0	100,0	100,0
N	204	369	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A vizsgált iskolák között 369 olyan intézményt találtunk, amely több épületben működött, és közülük 273 olyan intézményt, amelynek az épületei között rossz állapotú is volt. Azt tapasztaltuk, hogy az ilyen intézmények 13%-ában a kisegítő osztályok, 39%-ában pedig a roma többségű osztályok kerültek a rossz állapotú épületekbe.

Milyen épületekben oktatják a kisegítő és a roma többségű osztályokat (a több, köztük leromlott épületben is működő iskolák %-ában)

Jellemzők	A leromlott állapotú épületben is működő iskolák %
leromlott épületben oktatják a kisegítő osztályokat	
igen	12,9
nem	87,1
leromlott épületben oktatják a roma többségű osztályokat	
igen	38,7
nem	61,3
összesen	100,0
N	349

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A leromlott állapotban lévő iskolaépületek közül 13%-ot az igazgatók elhanyagolt állapotúnak, 4-5%-ot romos állapotúnak, egészségtelennek, és 1-1%-ot korszerűtlen fűtéssel vagy világítással rendelkezőnek minősítettek. Azt

tapasztaltuk, hogy az egészségtelen épületekben és a korszerűtlen fűtéssel rendelkező iskolákban az átlagosnál is magasabb volt a roma tanulók aránya.

A leromlott iskolaépületek jellemzői az összes iskola %-ában

Jellemzők	N	Intézmények %	A roma tanulók iskolai aránya %
életveszélyes, romos	27	4,7	37,4
egészségtelen, vizes	23	4,0	46,9
elhanyagolt	72	12,6	38,9
korszerűtlen fűtés	6	1,1	51,5
korszerűtlen világítás	8	1,4	43,6
távoleső épületek	28	5,1	32,4
összesen	570	100,0	39,5

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az iskolák adatait kérdezőink megfigyelései is igazolták. Az iskolai megfigyelések során kérdezőbiztosaink 133 elkülönítve oktatott roma többségű osztály tantermeiről közöltek információkat. Az adatokból az derült ki, hogy az iskolák felében tapasztaltak különbséget az elkülönítetten oktatott roma többségű osztályok tantermeinek állapota, és az iskolák többi tantermeinek állapota között. A megfigyelt iskolák 41%-a esetében ezek az osztályok kisebbek, 37%-a esetében rosszabb állapotúak, 30%-a esetében pedig elhanyagoltabbak voltak. Rosszabb állapotukhoz 3%-uk esetében a rosszabb világítás, 2%-uk esetében pedig a korszerűtlenebb fűtés is hozzájárult.

Az elkülönítve működtetett roma osztályok tantermeinek állapota (az ilyen osztályokat működtető iskolák %-ában)

A tantermek jellemzői	Iskolák %
nincs különbség	50,4
kisebb alapterület	40,5
rosszabb állapot	37,3
elhanyagoltabb	30,4
rosszabb világítás	3,3
korszerűtlenebb fűtés	1,7
N	133

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

Külön megvizsgáltuk azoknak az iskolaépületeknek az állapotát is, amelyekben túlnyomó többségben (80% felett) roma tanulókat oktatnak. Azt tapasztaltuk, hogy az ilyen összetételű iskolák 37%-a működik egy, és 63%-a több iskolaépületben, ami hozzávetőlegesen megfelel a vizsgált iskolák átlagának. De míg az összes iskola közül az egy épületben működő iskolák épületeinek csak a 38%-a, a romákat magas létszámban oktató intézmények

esetében 77%-a volt leromlott állapotú, a több épületben működő iskolák esetében (legalább egy épületet érintve) ez az arány átlagosan 75%, a túlnyomó részben romákat oktató iskolák esetében pedig 76% volt.

Az iskolaépületek állapota a 80%-nál több roma tanulót oktató intézmények esetében

Van-e leromlott állapotú épület	Hány iskolaépület van egy%	Hány iskolaépület van több%	Összesen %
igen	76,5	75,9	76,1
nem	23,5	24,1	23,9
összesen	100,0	100,0	100,0
N	17	29	46

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Összességében tehát azt tapasztaltuk, hogy ha sok roma tanulót oktat egy iskola, akkor az iskolaépület állapota nagy valószínűséggel rosszabb az átlagosnál, és akkor is nagy valószínűséggel a rossz állapotú épületekben nyernek a roma többségű osztályok elhelyezést, ha viszonylag kevés a roma tanuló az iskolákban.

Az oktatás körülményeit természetesen az is befolyásolja, hogy a tantermeken kívül milyen oktatási szolgáltatásra alkalmas kiegészítő „termek” állnak az iskolák rendelkezésére. Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált iskolák 8%-a nem rendelkezett számítógépes teremmel (helyiséggel), egynegyedükben nem volt könyvtár és egytizedükben nem volt tornaterem. Valamennyi szempontból a kisközségi iskolákban jelentkezett a legtöbb hiány (22%-ukban nincs számítógépes terem, 36%-ukban nincs könyvtár és 28%-ukban nincs tornaterem). Régiók szerint vizsgálva az ellátottságot, azt tapasztaltuk, hogy valamennyi speciális teremmel az észak-magyarországi iskolák vannak a legrosszabbul ellátva, de a tornaterem a dél-dunántúli régió iskoláiban is az átlagosnál gyakrabban hiányzott.

**A hiányos ellátottságú intézmények aránya az iskolák egyéb jellemzői szerint
(az összes iskola %-ában)**

Jellemzők	Nincs számítógé- pes terem %	Nincs könyv- tár %	Nincs tornate- rem %
település			
főváros	5,3	5,3	
megyeszékhely	10,8	8,1	5,4
város	2,6	10,5	2,6
kisváros	1,8	12,6	9,0
község	5,9	30,7	9,4
kisközség (ezer alatti)	22,2	35,8	28,4
régió			
Dél-Alföld	6,1	24,2	3,0
Dél-Dunántúl	9,5	23,0	21,6
Észak-Alföld	2,0	21,1	6,6
Észak-Magyarország	11,7	31,1	14,3
Közép-Dunántúl	5,9	20,6	11,8
Közép-Magyarország	8,5	20,3	5,1
Nyugat-Dunántúl	4,0	8,0	4,0
iskolafenntartó			
helyi önkormányzat	7,5	23,5	10,1
társulás	7,7	27,5	12,7
egyéb			
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	3,5	22,0	10,6
20-50%	5,9	21,6	9,0
51-80%	11,7	29,7	13,3
80% fölött	17,4	30,4	17,4
összesen	7,5	24,2	11,1
N	573	573	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az iskolák ellátottságát a roma tanulók arányával összevetve ugyanazt tapasztaltuk, amit az épületek állapotánál. Vagyis azokban az intézményekben hiányzott a leggyakrabban a számítógépes terem, a könyvtár és a tornaterem, amelyekben a legmagasabb volt a roma tanulók aránya.

Amikor az iskolák korszerű eszközökkel való felszereltségét vizsgáltuk, azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált iskolák 12%-ában (69 iskola) nincs írásvetítő, videomagnó és számítógép. Egyetlen ilyen iskolát sem találtunk az ország középső régiójában, valamint a közép-dunántúli és nyugat-dunántúli régióban. Ugyanakkor az átlagnál gyakrabban hiányoznak ezek az eszközök a kisvárosi iskolából, valamint a dél-alföldi és az észak-alföldi régió iskoláiból és azokból az iskolákból, amelyek a legtöbb roma tanulót oktatják.

**A hiányos felszereltségű intézmények aránya az iskolák egyéb jellemzői szerint
(az összes iskola %-ában)**

Jellemzők	Nincs írásvetítő %	Nincs videomagnó %	Nincs számítógép %
település			
főváros			
megyeszékhely	13,5	13,5	10,8
város	10,5	10,5	7,9
kisváros	21,6	22,5	21,6
község	10,5	9,8	9,4
kisközség (ezer alatti)	7,4	7,4	6,2
régió			
Dél-Alföld	30,3	30,3	33,3
Dél-Dunántúl	16,2	16,2	16,2
Észak-Alföld	22,4	22,4	21,1
Észak-Magyarország	6,6	6,1	4,1
Közép-Dunántúl			
Közép-Magyarország			
Nyugat-Dunántúl			
iskolafenntartó			
helyi önkormányzat	13,4	13,2	12,2
társulás	8,5	8,5	7,7
egyéb			
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	14,9	14,9	14,2
20-50%	11,0	10,6	10,6
51-80%	9,4	9,4	7,8
80% fölött	17,4	17,4	14,2
összesen	12,1	11,9	10,6
N	573	573	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A korszerű eszközökkel felszerelt iskolákban átlagosan 51 tanulóra jutott egy írásvetítő, 100 tanulóra jutott egy videomagnó és 22 tanulóra jutott egy számítógép. Valamennyi eszköz tekintetében kiemelkedően kedvező volt a budapesti iskolák ellátottsága. Írásvetítővel a megyeszékhelyi iskolák, videomagnóval a városi és a kisvárosi iskolák voltak legrosszabbul ellátva. Valamennyi eszköz tekintetében alatta maradtak az átlagos ellátottságnak az észak-alföldi és az észak-magyarországi iskolák.

Az iskolák korszerű eszközökkel való felszereltsége (iskolai átlag)

Jellemzők	Létszám /írásvetítő	Létszám /videomagnó	Létszám /számítógép
település			
főváros	27,4	62,8	12,0
megyeszékhely	60,5	91,1	19,1
város	47,2	113,8	27,7
kisváros	53,0	122,1	41,2
község	56,4	104,3	17,7
kisközség (ezer alatti)	36,1	67,1	13,5
régió			
Dél-Alföld	56,0	86,1	15,6
Dél-Dunántúl	38,1	87,1	14,3
Észak-Alföld	54,1	107,4	32,1
Észak-Magyarország	59,7	104,7	20,4
Közép-Dunántúl	40,3	89,3	19,1
Közép-Magyarország	42,3	108,8	20,4
Nyugat-Dunántúl	42,3	70,3	10,7
iskolafenntartó			
helyi önkormányzat	53,4	104,0	24,1
társulás	47,1	91,4	15,3
egyéb	20,2	45,0	7,6
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	50,1	113,8	25,1
20-50%	47,9	98,2	21,2
51-80%	57,5	94,5	20,0
80% fölött	58,8	85,3	18,0
összesen	51,5	100,1	21,6
N	504	505	510

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az iskolák adatait kérdezőink megfigyelései is igazolták. Kérdezőbiztosaink 135 elkülönítve oktatott roma többségű osztály tantermeinek felszereltségéről közöltek információkat. Az adatokból az derült ki, hogy az iskolák 40%-ában tapasztaltak különbséget az elkülönítetten oktatott roma többségű osztályok tantermeinek felszereltsége, és az iskolák többi tantermeinek felszereltsége között. Az iskolák bő egyharmadának esetében a roma többségű osztályokban kevesebb szemléltetőeszköz, szűk egyharmadának esetében pedig az ilyen osztályokban rosszabb állapotú bútorzat volt jellemző, mint az iskola többi osztályában.

**Az elkülönítve működtetett roma osztályok tantermeinek felszereltsége
(az ilyen osztályokat működtető iskolák %-ában)**

Különbség a felszereltségben	%
hiányos bútorzat	8,9
korszerűtlen bútorzat	24,2
rossz állapotú bútorzat	30,3
elhanyagoltság	17,1
kevesebb számítógép	24,2
kevesebb szemléltető eszköz	36,9
kevesebb díszítés	24,6
N	135

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

Ha a tárgyi körülményekre vonatkozó adatokat együtt értékeljük, az derül ki, hogy az iskolaépületek minőségében mutatkozott a legnagyobb különbség a roma tanulók hátrányára, és a speciális oktatási szolgáltatást nyújtó termekkel (számítógépes terem, könyvtár, tornaterem) való ellátottságban is jelentős hátrányt tapasztaltuk. Kérdezőink pedig arról számoltak be, hogy a vizsgált iskolák egyharmadában a roma többségű osztályok bútorzattal és szemléltetőeszközökkel is kevésbé voltak ellátva, mint az iskolák többi osztályai.

5. Az iskolák finanszírozási helyzete

A 2004-ben vizsgált általános iskolák fenntartója az esetek 74%-ában helyi önkormányzat volt, 25%-ukat kisközségi társulásban működtették, 3 iskola működött megyei vagy fővárosi fenntartásban, 2 iskolát egyházak tartottak fent, és egy alapítványi iskola is szerepelt a mintában. A kisközségi iskolák majdnem kétharmadát önkormányzati társulás tartotta fent, ami elsősorban a dél-dunántúli és a nyugat-dunántúli régióban volt jellemző. A kisközségi társulások átlagosan 3,5 település összefogásából születtek.

Az iskolák fenntartója földrajzi jellemzőik szerint (%)

Jellemző	Helyi önkormányzat %	Társulás %	Megyei önkormányzat %	Egyház, alapítvány %
település				
főváros	100,0			
megyeszékhely	86,5	8,1	5,4	
város	92,1	5,3		2,6
kisváros	89,2	8,1	,9	1,8
község	73,9	26,1		
kisközség (ezer alatti)	34,6	65,4		
régió				
Dél-Alföld	93,9	3,0	3,0	
Dél-Dunántúl	32,4	66,2		1,4
Észak-Alföld	90,1	8,6	,7	,7
Észak-Magyarország	69,9	29,1	,5	,5
Közép-Dunántúl	76,5	23,5		
Közép-Magyarország	98,3	1,7		
Nyugat-Dunántúl	48,0	52,0		
összesen	74,2	24,8	,5	,5
N	425	142	3	3

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Mivel a roma családok az átlagosnál sokkal gyakrabban laknak kisközségekben, a roma tanulók aránya is a társulásban működtetett kisközségi iskolákban volt a legmagasabb.

A roma tanulók iskolai aránya az intézmények fenntartói szerint

Iskolafenntartó	Átlag%	N
helyi önkormányzat	38,7	422
társulás	42,1	142
megyei önkormányzat	41,9	3
egyház, alapítvány	28,5	3
összesen	39,5	570

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A 2004-es tanévben a tanulók létszáma után igényelhető normatív támogatáson felül a hátrányos helyzetű és roma tanulókat oktató iskolák fenntartói elvileg 16 féle többlettámogatást (kiegészítő kvótát) igényelhettek. Ezek közül négy féle kiegészítő támogatást un. „települési hátrányok”, 12 féle támogatást pedig az átlagosnál problematikusabb tanulói összetétel miatt kaphattak az intézmények.

Kérdésünkre az iskolák 91%-ának az igazgatója tudta pontosan megmondani, hogy hány gyerek után, milyen állami támogatásokat igényelt számukra a fenntartó önkormányzat, 9%-uk nem volt birtokában pontos információknak, 10 igazgató pedig nem válaszolt erre a kérdésünkre. Az adatokból az derült ki, hogy szinte minden iskola igénybe vette az ingyenes tankönyvtámogatást, és a napközis tanulók támogatását. Az iskolák háromnegyede igényelt gyógypedagógiai támogatást és a bejáró tanulók után járó támogatást, és több mint az iskolák kétharmada igényelt a tanulók számára ingyenes étkezési támogatást.

A hátrányos helyzetű és roma tanulók integrált oktatását célzó kiegészítő kvótát a vizsgált iskolák bő egyharmada (36%) vette igénybe, a roma kisebbségi oktatásra szánt támogatást pedig több, mint az iskolák fele (54%). Ez utóbbiak közül azonban mindössze az iskolák 4%-a biztosított nemzetiségi nyelvoktatást is a tanulók számára. A különféle támogatásokat igénylő iskolák közül a legtöbb roma tanulót azokban az intézményekben találtuk, amelyek roma kisebbségi támogatást igényeltek, és azokban, amelyek kétszeres ill. négyszeres kistelepülési támogatásra jogosultak.

Az iskolák által igényel költségvetési támogatások

Támogatások	Igénylő iskolák az összes iskola %-ában	Iskolai roma arány az igénylő iskolákban (%)
alsó tagozatos oktatás	100,0	39,6
felső tagozatos oktatás	97,2	39,2
gyógypedagógia	77,3	38,5
korai fejlesztés	1,2	37,6
fejlesztő felkészítés	9,0	42,3
napközi	89,5	38,1
képesség kibontakoztató	43,1	42,5
beilleszkedési zavar	14,8	39,2
integráció	36,3	42,4
roma kisebbség nyelvoktatással	4,0	55,5
roma kisebbség nyelvoktatás nélkül	49,9	48,6
bejáró tanulók	73,3	35,5
fenntartói társulás	26,6	42,4
kistelepülés alap	7,0	33,8
kistelepülés kétszeres	36,7	45,2
kistelepülés négyszeres	25,7	49,2
étkezési hozzájárulás	68,2	39,2
ingyenes tankönyv	95,1	39,4
N	573	39,6

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A vizsgált iskolák közül 552-ről (96%) álltak rendelkezésünkre költségvetési adatok. Eszerint éves költségvetésük 2004-ben iskolánként átlagosan 130 142 ezer Ft volt, ami azt jelentette, hogy átlagosan 466 e Ft-ot költöttek egy tanulóra.

Az iskolák jellemzőit is tekintetbe véve, azt tapasztaltuk, hogy az átlagosnál lényegesen magasabb volt a költségvetési ráfordítás a tanulókra a budapesti és a kisközségi iskolák esetében, ennek megfelelően a dél-dunántúli és a nyugat-dunántúli régió iskoláinak esetében, a megyei önkormányzatok és az egyházak ill. alapítványok által fenntartott iskolák esetében, valamint azoknak az iskoláknak az esetében, amelyek az átlagosnál lényegesen több (50% feletti) roma tanulót oktatnak. Ezekből az adatokból tehát jól érzékelhető, hogy a kisközségekben működtetett iskolákat és a hátrányos helyzetű (köztük roma) tanulókat megillető költségvetési többlettámogatások 2004-ben már jelentősen megemelték az iskolák rendelkezésére álló támogatások összegét.

Egy tanulóra fordított éves költség átlaga

jellemzők	egy tanulóra jutó éves költség (átlag ezer Ft)
település	
főváros	682,7
megyeszékhely	504,6
város	466,5
kisváros	410,8
község	452,0
kisközség (ezer alatti)	524,1
régió	
Dél-Alföld	480,8
Dél-Dunántúl	513,6
Észak-Alföld	432,7
Észak-Magyarország	479,3
Közép-Dunántúl	401,0
Közép-Magyarország	461,8
Nyugat-Dunántúl	500,5
fenntartó	
helyi önkormányzat	454,4
társulás	497,5
megyei önkormányzat	676,6
egyház, alapítvány	510,2
a roma tanulók iskolai aránya	
20% alatt	415,8
20-50%	436,3
51-80%	526,3
80% fölött	631,1
összesen	466,8
N	552

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Kérdésünkre az igazgatók 95%-a válaszolta azt, hogy teljes összegben megkapja az intézmény a gyereklétszám után számolt költségvetési támogatást. Ennek az ellenkezője tehát mindössze a vizsgált általános iskolák 5%-ával fordul elő. Ezek valamennyi esetben helyi önkormányzatok, vagy társulások formájában fenntartott, főként kisvárosi iskolák, az átlagosnál jóval magasabb (50%) roma tanuló aránnyal. Azt tapasztaltuk, hogy azokban az iskolákban, amelyek nem kapják meg a támogatás teljes összegét, átlagosan 130 e Ft-tal kevesebb összeg jut évente egy tanulóra. Az iskolákat megillető költségvetési támogatások a leggyakrabban az önkormányzatok elszegényedése miatt nem jutottak el az általunk vizsgált iskolákhoz, ugyanis az önkormányzat más oktatási intézményeit segítette ki ezekkel az összegekkel.

Az egy tanulóra jutó átlagos támogatás és az iskolai roma arány az önkormányzati újraelosztás szerint

Megkapja-e a teljes normatív támogatást	Egy tanulóra jutó támogatás (átlag ezer Ft)	Iskolai roma arány (%)	N
igen	471,9	38,7	531
nem	344,6	49,2	28
összesen	465,5	39,3	559

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A vizsgált iskolák 88%-áról mondták az igazgatók, hogy költségvetésüket a fenntartó saját forrásából is kiegészíti. Ez az igazgatók szerint az iskolák költségvetésének átlagosan a 23%-át teszi ki. Az iskolák egyéb jellemzőit tekintve az átlagosnál magasabb fenntartói kiegészítés jutott a fővárosi iskoláknak és a közepes méretű városok iskoláinak. Az átlagosnál magasabb fenntartói kiegészítést kaptak a megyei önkormányzatok által fenntartott iskolák is, szemben a kisközségi társulások iskoláival. A roma gyerekek iskolai aránya és a fenntartói támogatás mértéke között nem tapasztaltunk összefüggést.

A fenntartói kiegészítés mértéke a teljes költségvetés %-ában

Jellemzők	A fenntartói kiegészítés a teljes költségvetés %-ában
település	
főváros	42,2
megyeszékhely	27,3
város	35,1
kisváros	22,2
község	21,5
kisközség (ezer alatti)	23,5
régió	
Dél-Alföld	26,7
Dél-Dunántúl	21,0
Észak-Alföld	22,8
Észak-Magyarország	22,3
Közép-Dunántúl	24,0
Közép-Magyarország	29,4
Nyugat-Dunántúl	27,3
fenntartó	
helyi önkormányzat	24,9
társulás	18,4
megyei önkormányzat	52,0
a roma tanulók iskolai aránya	
20% alatt	23,4
20-50%	23,5
51-80%	23,0
80% fölött	24,0
összesen	23,4
N	558

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Összefoglalásul tehát elmondható, hogy 2004-ben a kistelepüléseken működtetett és a sok hátrányos helyzetű tanulót oktató iskolák költségvetési többlettámogatásai kétségtelenül megemelték az ilyen tanulók oktatására fordított költségvetési támogatások összegét. És az adatokból az is kiolvasható, hogy a fenntartói hozzájárulások mértéke nem alacsonyabb azokban az intézményekben, amelyek sok roma tanulót oktatnak. Ugyanakkor a fenntartói kiegészítő támogatások éppen azoknak az intézményeknek az esetében maradnak el a leggyakrabban (főként az önkormányzati társulások által működtetett kistelepülések iskoláinál), ahol a legtöbb roma gyerek tanul.

6. A hátrányos helyzetű tanulókat érintő többlettámogatások

Valamennyi igazgatótól megkérdeztük, hogy az általános iskolákat megillető költségvetési támogatások közül fenntartójuk milyen támogatást vett igénybe. Mint már említettük, az adatokból az derült ki, hogy szinte minden iskola igénybe vette az ingyenes tankönyv támogatást, és a napközis tanulók támogatását. Az iskolák háromnegyede igényelt gyógypedagógiai támogatást és a bejáró tanulók után járó támogatást, és több mint az iskolák kétharmada igényelt a tanulók számára ingyenes étkezési támogatást. A hátrányos helyzetű és roma tanulók integrált oktatását célzó kiegészítő kvótát a vizsgált iskolák bő egyharmada (36%) vette igénybe, a roma kisebbségi oktatásra szánt támogatást pedig több, mint az iskolák fele (54%). Ez utóbbiak közül azonban mindössze az iskolák 4%-a biztosított nemzetiségi nyelvoktatást is a tanulók számára.

Amikor azt kérdeztük az igazgatóktól, hogy milyen módon használja fel az iskola a hátrányos helyzetű gyerekek után kapott kiegészítő támogatásokat, az derült ki, hogy az iskolák több, mint négyötöde ezeket a támogatásokat az iskola fenntartási költségeibe beolvastva kezeli, tehát semmilyen garancia nincs arra, hogy arra a célra használják fel, amire kapták. Egyedül a nyelvoktatással összekapcsolt kisebbségi kvótát kezelik az átlagnál többen (az igénylő intézmények majdnem fele) elkülönítve, feltehetően a kisebbségi nyelvoktatásra alkalmazott pedagógusok bérezésére. Ezt a kiegészítő kvótát azonban a vizsgált iskoláknak mindössze a 4%-a (18 iskola) igényelte.

A kiegészítő költségvetési támogatásokat elkülönítve felhasználó iskolák aránya (az ilyen támogatást igénylők %-ában)

Támogatások	Igénylő iskolák	Elkülönítik
gyógypedagógia	77,3	14,3
képesség kibontakoztató	43,1	15,9
beilleszkedési zavar	14,8	10,9
integráció	36,3	14,7
roma kisebbségi nyelvoktatással	4,0	45,0
roma kisebbségi nyelvoktatás nélkül	49,9	13,4
N	573	

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor azt kérdeztük az igazgatóktól, hogy milyen célra használják fel a hátrányos helyzetű gyerekeknek szánt kiegészítő támogatásokat, válaszaikból az derült ki, hogy a legtöbben egyéni és kiscsoportos foglalkozásokra,

felzárkóztatásra és korrepetálásra költik el ezeket az összegeket. Eszközbeszerzésre az intézmények felében költenek ilyen támogatásokból, módszertani fejlesztésre az iskolák egyharmadában, a pedagógusok bérének növelésére az iskolák egynegyedében, külső szakemberek alkalmazására pedig mindössze az iskolák szűk egyötödében (kivéve a kisebbségi nyelvet oktató néhány iskolát, ahol az iskolák bő egyharmadában alkalmaznak külső nyelvtanárokat) fordítják a többlet támogatásokat.

Milyen célra használják az iskolák a kiegészítő támogatásokat (%)

Felhasználás	Kiegészítő támogatások					
	Gyógy-pedagógia	Képesség kibontakoztató	Beilleszkedés	Integráció	Kisebbségi nyelvvel	Kisebbségi nyelv nélkül
speciális módszertan	27,7	34,4	25,5	41,5	35,3	36,3
egyéni fejlesztés	78,0	72,7	74,1	66,5	35,3	54,6
kiscsoportos foglalkozás	61,8	64,3	74,1	52,7	47,1	61,0
felzárkóztatás	54,0	75,3	59,3	79,8	47,1	71,7
korrepetálás	61,8	62,7	66,7	64,1	23,5	59,8
eszközbeszerzés	65,0	45,3	48,1	46,4	47,1	56,3
külső szakember	35,3	14,7	20,4	17,1	35,3	16,3
tanárok bére	32,0	20,5	16,7	25,0	23,5	25,7
N	401	227	55	183	18	252

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A kisebbségi nyelvoktatást folytató iskolák felében lovári, másik felében pedig beás nyelvet oktatnak. A 18 iskola közül 12-ben nyelvvizsgával rendelkező helyi pedagógus tanítja a kisebbségi nyelvet, 4 iskolában külső roma tanár, 2-ben pedig külső, nem roma tanár tanít.

Az igazgatók szerint az iskolák 57%-a rendelkezik kisebbségi oktatási programmal. Az ilyen programmal rendelkező iskolák 82%-a kap nyelvoktatás nélküli kisebbségi oktatási támogatást, 6%-uk pedig nyelvoktatással kiegészített kisebbségi oktatási támogatással rendelkezik. Az iskolák egyéb jellemzőivel összevetve, azt tapasztaltuk, hogy ilyen programmal főként azok az iskolák rendelkeznek, amelyek magas arányban oktatják a roma tanulókat. Mivel az átlagosnál több ilyen iskola működik a kistelepüléseken, az észak-magyarországi és a dél-dunántúli régió településein, az ide tartozó intézményekben alkalmaznak az átlagosnál gyakrabban kisebbségi programokat.

A kisebbségi oktatási programmal rendelkező iskolák aránya az iskolák egyéb jellemzői szerint (az összes iskola %-ában)

Jellemzők	Van kisebbségi program (%)
település	
főváros	55,6
megyeszékhely	61,1
város	50,0
kisváros	41,8
község	61,2
kisközség (ezer alatti)	65,0
régió	
Dél-Alföld	31,3
Dél-Dunántúl	63,0
Észak-Alföld	57,0
Észak-Magyarország	77,8
Közép-Dunántúl	15,2
Közép-Magyarország	24,6
Nyugat-Dunántúl	40,0
fenntartó	
helyi önkormányzat	54,1
társulás	65,2
megyei önkormányzat	66,7
a roma tanulók iskolai aránya	
20% alatt	23,2
20-50%	64,1
51-80%	72,8
80% fölött	80,4
összesen	57,3
N	563

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor arról kérdeztük az igazgatókat, hogy milyen ismeret-körök szerepelnek ezekben a roma kisebbségi programokban, az derült ki, hogy a legtöbb iskolában a roma népművészetre vonatkozó (népzene, népmese, népi mesterségek), és a történelemre vonatkozó (történet, hagyományok és szokások) ismereteket oktatnak. Az intézmények kétharmadában oktatnak a roma etnikumra vonatkozó ismereteket, és közel az iskolák felében társadalomismeretet (a romák és a többségi társadalom viszonya, a romák társadalmi jellemzői). Nyelvoktatás, mint már korábban is említettük, igen kevés (4-5%) iskolában folyik.

**A kisebbségi oktatási programok tartalma
(az ilyen programmal rendelkező iskolák %-ában)**

Támogatások	Szerepel a programban (%)
roma nyelv	5,6
beás nyelv	4,4
zenei folklór	71,9
népmese	89,7
népi mesterségek	76,9
hagyományok, szokások	94,4
etnikai ismeretek	67,5
történelem	89,7
romák és a többség viszonya	47,8
társadalomismeret	55,9
N	320

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor azt kérdeztük az igazgatóktól, hogy milyen tankönyvekből oktatják ezeket az ismereteket, a roma kisebbségi programmal rendelkező iskolák igazgatóinak 77%-a jelölt meg valamilyen tankönyvet, vagy a témakörhöz kapcsolódó szakirodalmat.

Megkérdeztük az igazgatóktól azt is, hogy egyetértenek-e a roma kisebbségi normatíva 2003-ban történt átalakításával (amely szerint kétszeres támogatás jár azoknak az intézményeknek, amelyek a programon belül kisebbségi nyelvet is oktatnak). A válaszok szerint ezzel a változtatással (amely a kisebbségi oktatást nyelvoktatás nélkül folytató intézmények támogatását lényegében felére csökkentette) mindössze a roma kisebbségi programot alkalmazó iskolák igazgatóinak 32%-a értett egyet. A változtatással egyetértő igazgatók fele azzal magyarázta álláspontját, hogy a nyelvoktatás több anyagi ráfordítást igényel, egyharmaduk pedig azért értett vele egyet, mert fontosnak tartja a nyelvoktatást, és indokoltnak tartja ennek kiemelt anyagi támogatását.

Ugyancsak megkérdeztük az igazgatóktól azt is, hogy egyetértenek-e a korábbi felzárkóztató normatíva átalakításával (amely a 2003-as változtatás szerint egy 17 e. Ft-os képesség kibontakoztató alap-normatívára, egy ehhez képest kétszeres beilleszkedési problémákat is kezelő normatívára, és egy háromszoros integrációs oktatást feltételező normatívára változott). Kérdésünkre válaszolva az igazgatók 58%-a mondta azt, hogy egyetért ezzel a változtatással, és 69%-uk nyilatkozott úgy, hogy egyetért az ún. „integrációs normatíva” bevezetésével.

Az iskolák egyéb jellemzőivel összefüggésben vizsgálva a véleményeket, azt tapasztaltuk, hogy az átlagosnál magasabb volt a változtatással egyetértő igazgatók aránya a budapesti iskolák, a közép-magyarországi és a dél-dunántúli iskolák igazgatóinak csoportjában. Ugyanakkor teljesen érthető módon viszonylag kevés igazgató támogatta ezt a döntést a roma tanulókat nagy arányban oktató iskolák igazgatói közül, hiszen az ő iskoláikban, a nem roma

tanulók alacsony száma miatt már nem nyílik lehetőség az integrált oktatás megvalósítására.

**Az igazgatók véleménye a felzárkóztató támogatás átalakításáról
(az összes iskola %-ában)**

Jellemzők	A felzárkóztató normatíva átalakításával egyetértők	Az integrációs kvóta bevezetésével egyetértők
település		
főváros	77,8	72,2
megyeszékhely	60,0	69,4
város	57,1	59,5
kisváros	58,8	70,6
község	56,1	69,2
kisközség (ezer alatti)	60,0	70,0
régió		
Dél-Alföld	53,1	65,6
Dél-Dunántúl	70,3	77,9
Észak-Alföld	50,0	59,6
Észak-Magyarország	53,0	71,7
Közép-Dunántúl	63,0	60,0
Közép-Magyarország	80,7	75,4
Nyugat-Dunántúl	63,2	79,2
fenntartó		
helyi önkormányzat	56,3	66,8
társulás	63,1	75,0
a roma tanulók iskolai aránya		
20% alatt	59,2	68,4
20-50%	60,3	69,2
51-80%	57,9	73,6
80% fölött	43,2	56,8
összesen	58,0	69,0
N	524	539

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor arra kértük az igazgatókat, hogy indokolják, ill. fejtsék ki részletebben az integrációs normatíva bevezetésére vonatkozó véleményüket, mindössze az igazgatók egytizede nyilatkozott úgy, hogy a korábbi felzárkóztató kvótát jobb megoldásnak találta, 29%-uk viszont arról panaszkodott, hogy túlságosan bonyolult az új rendszerű szabályozás, és az iskolákat nem tájékoztatták megfelelően a változásról. A igazgatók 57%-a mondta azt, hogy azért ért egyet ezzel a megoldással, mert támogatja a roma tanulók társadalmi integrációját, ugyanakkor 62%-uk gondolja úgy, hogy különböző akadályokba (az iskolában már túlságosan magas a roma tanulók aránya, a nem roma szülők elleneznék a tanulók együtt oktatását, a pedagógusok nincsenek felkészülve erre a feladatra, kevés a normatíva összege a feladat megvalósí-

tásához, stb.,) fog ütközni a roma és nem roma diákok integrált oktatásának gyakorlati megszervezése.

**Igazgatói vélemények az integrációs kvóta bevezetéséről
(az összes igazgató %-ában)**

Indoklás	Egyetértő igazgatók aránya (%)
támogatja az integrációt	57,2
akadályokba ütközik a megvalósítás	62,1
bonyolult a szabályozás, kevés a tájékoztatás	28,8
jobb volt a felzárkóztató normatíva	10,1
N	526

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor azt kérdeztük az igazgatóktól, hogy milyen véleményeket tapasztaltak a környezetükben az integrációs kvóta bevezetéséről, mindössze egy-negyedük (26%) mondta azt, hogy teljes egyetértést tapasztalt, 29% tapasztalt a pedagógusok részéről ellenállást, és 24% a nem roma szülők ellenérzését tapasztalta.

**Az érdekeltek véleménye az integrációs normatíva bevezetéséről
(az összes iskola %-ában)**

Vélemény	Iskolák aránya (%)
mindenki egyetért	26,4
pedagógusok ellenzik	29,1
nem roma szülők ellenzik	23,7
roma szülők ellenzik	7,9
nem roma tanulók ellenzik	2,9
roma tanulók ellenzik	1,8
N	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor az iskolák egyéb jellemzői szerint is megvizsgáltuk az igazgatók által tapasztalt véleményeket, az derült ki, hogy az integrációs oktatás bevezetésével kapcsolatban a legnagyobb egyetértésre az észak-alföldi és a dél-dunántúli megyék kisközségi társulásban működtetett iskoláiban lehet számítani. Az átlagosnál gyakrabban említették a pedagógusok ellenkezését a dél-alföldi régió iskoláinak igazgatói, és az átlagosnál gyakoribb ellenállás várható a nem roma szülők részéről a fővárosi és a közép-magyarországi régió iskoláiból, különösen azokból, ahol az 50%-ot már jelenleg is meghaladja a roma tanulók aránya.

Környezeti vélemények az integrációs kvóta bevezetéséről az iskolák egyéb jellemzői szerint (az összes iskola %-ában)

Jellemzők	Mindenki egyetért (%)	Pedagógusok ellenzik (%)	Nem roma szülők ellenzik (%)
település			
főváros	5,6	11,1	38,9
megyeszékhely	13,3	32,1	28,6
város	21,2	29,0	25,8
kisváros	23,2	31,2	21,5
község	26,6	31,7	24,3
kisközség (ezer alatti)	44,6	20,0	16,4
régió			
Dél-Alföld	12,5	40,9	22,7
Dél-Dunántúl	31,1	26,7	13,3
Észak-Alföld	33,1	30,1	21,2
Észak-Magyarország	28,6	30,4	27,0
Közép-Dunántúl	14,3	33,3	22,2
Közép-Magyarország	11,1	24,1	37,0
Nyugat-Dunántúl	27,3	15,8	10,5
fenntartó			
helyi önkormányzat	24,1	30,0	26,7
társulás	32,8	26,6	15,6
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	19,8	32,7	19,1
20-50%	28,7	29,8	24,2
51-80%	27,0	21,2	30,8
80% fölött	29,7	37,9	13,8
összesen	26,3	29,0	23,8
N	489	443	443

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Megkérdeztük az igazgatóktól azt is, hogy mi a tervük az integrációs kvóta igénylésével kapcsolatban. Válaszaik szerint az integrációs kvótát az iskolák egyharmada (188 iskola) már eddig is igényelte, és egynegyede igényelni fogja, 43%-uk azonban a jövőben nem tervezi ennek a kiegészítő támogatásnak az igénylését. Az integrációs támogatást jelenleg már igénylő iskolák között az átlagosnál nagyobb arányban találtunk dél-dunántúli és észak-magyarországi iskolákat. A támogatást a jövőben igényelni szándékozó iskolák között pedig az átlagosnál több a közép-dunántúli régióhoz tartozó iskola. Ezzel szemben a támogatást eddig sem, és a jövőben sem igénylő iskolák között az átlagosnál több a dél-alföldi és a közép-magyarország régióihoz tartozó intézmény, és az olyan iskola, ahol a roma tanulók aránya már jelenleg is eléri a 80%-ot, tehát ha akarnák, se lenne lehetőségük az integrált oktatásra.

Az iskolák tervei az integrációs normatívát illetően az iskolák egyéb jellemzői szerint

Jellemzők	Igényelte %	Igényelni fogja %	Nem igényli %
település			
főváros	31,6	21,1	47,4
megyeszékhely	27,0	24,3	48,6
város	36,8	21,1	42,1
kisváros	30,6	23,4	45,9
község	33,1	26,1	40,8
kisközség (ezer alatti)	35,8	23,5	40,7
régió			
Dél-Alföld	18,2	15,2	66,7
Dél-Dunántúl	43,2	23,0	33,8
Észak-Alföld	28,9	23,7	47,4
Észak-Magyarország	40,8	26,5	32,7
Közép-Dunántúl	14,7	38,2	47,1
Közép-Magyarország	23,7	18,6	57,6
Nyugat-Dunántúl	28,0	28,0	44,0
fenntartó			
helyi önkormányzat	28,9	25,2	45,9
társulás	45,1	23,2	31,7
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	18,4	28,4	53,2
20-50%	39,2	24,3	36,5
51-80%	37,5	25,0	37,5
80% fölött	30,4	13,0	56,5
összesen	33,0	24,6	42,5
N	573	573	573

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az integrációs kvótát igénylő 188 iskola közül 167 iskoláról tudtuk meg, hogy a gyakorlatban hol tartanak az integrált oktatás bevezetésével. Az igazgatók beszámolója szerint ezeknek az iskoláknak több mint fele (56%) már eddig is integráltan oktatta a tanulókat, 18%-uk most teremtette meg az integrált oktatás feltételeit (közülük 8% nagy nehézségek árán), közel egynegyedük azonban még nem tudta megoldani a feladatot.

Az integrált oktatás bevezetésének eredménye

Jelenlegi helyzet	%
eddig is integráltan oktattak	55,7
most teremtették meg a feltételeket	6,6
meg tudták oldani, de nem kérték minden osztályra	3,0
más iskolával együttműködve oldották, vagy oldják meg	2,4
megoldották, de túl sok a probléma	7,8
csak ezután fogják megoldani	5,4
egyéb	19,2
összesen	100,0
N	167

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az integrációs kvótát igényelni sem szándékozó 243 iskola igazgatói közül 41% mondta azt, hogy azért nem igénylik ezt a támogatást, mert a roma tanulók magas aránya miatt nincs lehetőségük integrált oktatásra, 8%-uk szerint túl sok problémát okozna az integráció feltételeinek megteremtése, 5%-uk nem ért egyet az integrált oktatással, 7%-uk pedig nem elég tájékozott a bevezetés módját és lehetőségeit illetően.

Az integrációs kvóta elutasításának indoklása

Indoklás	%
nincs értelme, mert túl sok a roma gyerek az iskolában	40,7
túl sok problémával járt volna a feltételek megteremtése	8,0
nem értenek egyet az integrált oktatással	5,3
nem tudják, mit jelent az integrált oktatás	7,3
egyéb	38,7
összesen	100,0
N	150

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Természetesen arra is kíváncsiak voltunk, hogy hozott-e már változást az integrációs kvóta felhasználása a roma gyerekek elkülönített oktatását illetően. Az igazgatók válaszaiból arra lehet következtetni, hogy az integrációs támogatás bevezetése egyelőre még nem járt eredménnyel, ill. ez a hatás jelenleg még nem mérhető. Vagyis jelenleg a roma többségű osztályokat működtetők közül majdnem pontosan ugyanannyian igényeltek ilyen támogatást, mint azok közül, akik nem működtetnek elkülönített roma osztályokat.

Az integrációs kvóta igénylése és a roma többségű osztályok működtetése közötti összefüggés

Integrációs normatíva	Működik-e roma többségű osztály		roma többségű az iskola %	Összesen %
	igen %	nem %		
igényelte	32,1	31,8	39,4	32,8
igényelni fogja	25,7	25,2	19,7	24,7
nem igényli	42,2	43,0	40,9	42,5
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	187	314	66	567

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

7. Az iskolák személyi feltételei

A vizsgált általános iskolák tantestületei átlagosan 29 főből álltak, és iskolánként egy pedagógusra átlagosan 11 tanuló jutott. Azt tapasztaltuk, hogy az átlagosnál is alacsonyabb volt az egy tanárra jutó tanulólétszám a budapesti és a kisközségi iskolákban, valamint azokban az iskolákban, ahol magas arányban tanulnak roma tanulók. Vagyis a pedagógus-tanuló arány tekintetében a roma tanulók szempontjából a vizsgált iskolákban nem tapasztaltuk kedvezőtlen helyzetet. Természetesen az oktatás színvonala nem csak attól függ, hogy hány gyerek jut egy tanárra, hanem attól is, hogy milyen képzettségű pedagógusok dolgoznak az iskolákban. A tantestületek összetételére vonatkozóan adatokat szolgáltató 570 intézmény közül 82 (14%) olyan iskolát találtunk, ahol pedagógus képzettség nélküli tanerőket foglalkoztattak. Ez az eljárás az átlagosnál gyakrabban fordult elő a kisközségi iskolákban, a községi társulásban fenntartott iskolákban, az ország középső és dél-dunántúli régiójához tartozó iskolákban, valamint azokban az iskolákban, ahol a 80%-ot meghaladta a roma tanulók aránya. Ez utóbbiak esetében képesítés nélküliek alkalmazása az iskolák közel egyharmadában fordult elő.

A tantestületek jellemzői az iskolák egyéb jellemzői szerint

Jellemzők	Tanuló/pedagógus arány %	Pedagógus képzettség nélküli tanerőt foglalkoztató iskolák aránya %	Nem megfelelő szakmai képzettségű tanárt foglalkoztató iskolák aránya %
település			
főváros	7,6	5,3	21,1
megyeszékhely	9,0		25,0
város	10,1	2,6	31,6
kisváros	13,4	16,2	39,6
község	10,8	15,1	68,2
kisközség (ezer alatti)	8,8	23,5	81,5
régió			
Dél-Alföld	9,6	9,1	57,6
Dél-Dunántúl	9,1	17,6	64,9
Észak-Alföld	12,1	14,5	58,3
Észak-Magyarország	10,7	15,0	58,3
Közép-Dunántúl	11,1	11,8	64,7
Közép-Magyarország	10,5	16,9	49,2
Nyugat-Dunántúl	9,2	4,0	40,0
fenntartó			
helyi önkormányzat	11,0	14,2	53,1
társulás	10,3	15,7	73,6
egyéb	6,7		
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	11,0	12,1	46,8
20-50%	11,6	13,8	59,0
51-80%	9,7	11,0	63,8
80% fölött	8,9	32,6	69,6
összesen	10,8	14,3	57,9
N	469	570	568

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A pedagógus képesítés nélküli tanerőket foglalkoztató iskolák 71%-a egy ilyen tanerőt, 22%-a pedig kettőt foglalkoztatott. (A 82 iskola között két olyan iskolát találtunk, ahol 4-5 ilyen tanerőt is foglalkoztatnak, az egyikben 30%, a másikban pedig 94% volt a roma tanulók aránya.) A 82 iskolában összesen 193 (tehát iskolánként 2,4) pedagógus képesítéssel nem rendelkező tanerő tanított. Adataink szerint a képesítés nélküliekkel való „tanár-pótlás” leggyakrabban az idegen nyelvek oktatása terén fordult elő.

**A pedagógus képzettség nélkül oktató tanerők megoszlása tantárgyak szerint
(a tanerők %-ában)**

Tantárgy	N	%
matematika	18	9,3
fizika	7	3,6
kémia	3	1,6
földrajz/környezetismeret	14	7,3
magyar	18	9,3
történelem	20	10,4
idegen nyelv	28	14,5
informatika	13	6,7
testnevelés	17	8,8
ének	12	6,2
rajz	17	8,8
biológia	5	2,6
technika	21	10,9
összesen	193	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A képesítés nélküliek alkalmazásánál sokkal gyakrabban tapasztaltuk, hogy olyan tantárgyakat tanítanak a tanárok, amelyekhez nincs megfelelő szakmai képesítésük. Vizsgálatunk adatai szerint ez az iskolák 58%-ában (328 intézmény) fordult elő. Azt tapasztaltuk, hogy minél kisebb településen működik az iskola, annál gyakrabban fordul elő ez a megoldás (a községi iskolák 68%-ában és a kisközségi iskolák 82%-ában jellemző), és az átlagosnál gyakrabban fordul elő a közép-dunántúli és a dél-dunántúli régió intézményeiben. Ugyancsak szoros a korreláció a nem megfelelő szakos tanárok alkalmazása és a roma tanulók aránya között is, vagyis minél több roma tanuló jár egy iskolába, annál valószínűbb, hogy nem megfelelő szakos tanárok oktatnak bizonyos tantárgyakat (azokban az intézményekben, ahol a 80%-ot meghaladja a roma tanulók aránya, ez az eljárás az iskolák 70%-ában fordult elő).

A nem megfelelő szakos tanárokat alkalmazó iskolák egyharmadában ez egy tanárt, 28%-ában két tanárt érintett, 38%-ukban pedig három vagy több tanárt. (Abban a 125 iskolában, ahol három, vagy ennél több ilyen tanárt foglalkoztattak, átlagosan 46% volt a roma tanulók aránya.) Iskolánként átlagosan 3,8 szakos tanár hiányzott. Ez a szám pontosan azokban az intézményekben volt magasabb az átlagnál, ahol a hiány előfordulása is gyakoribb volt, vagyis a kisebb településeken, az ország középső és nyugat-dunántúli régiójában, valamint a roma gyerekeket legnagyobb arányban oktató iskolákban.

Hány tanárt helyettesítenek nem szakos pedagógusok az iskolák egyéb jellemzői szerint (az összes iskola %-ában)

Jellemzők	Hiányzó tanárok Iskolánkénti átlag fő
település	
főváros	1,25
megyeszékhely	1,56
város	2,00
kisváros	2,50
község	2,35
kisközség (ezer alatti)	2,50
régió	
Dél-Alföld	2,32
Dél-Dunántúl	2,23
Észak-Alföld	2,53
Észak-Magyarország	2,20
Közép-Dunántúl	2,32
Közép-Magyarország	2,48
Nyugat-Dunántúl	2,78
a roma tanulók iskolai aránya	
20% alatt	2,27
20-50%	2,22
51-80%	2,60
80% fölött	2,50
összesen	2,35
N	328

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A 328 érintett iskola közül 310 esetben derült ki, hogy milyen tantárgyak oktatásához hiányoznak a megfelelően képzett tanárok. Az adatok szerint leggyakrabban a készségtárgyak (rajz, ének, technika) oktatásánál alkalmaznak az iskolák nem megfelelően képzett tanárokat.

A hiányzó tanárok megoszlása tantárgyak szerint (az érintett tanárok %-ában)

Tantárgy	N	%
matematika	38	2,6
fizika	73	5,0
kémia	112	7,5
földrajz/környezetismeret	88	6,0
magyar	61	4,2
történelem	44	3,0
idegen nyelv	98	6,7
informatika	105	7,2
testnevelés	122	8,3
ének	217	14,8
rajz	270	18,4
biológia	45	3,1
technika	197	13,4
összesen	1468	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A „szakos ellátásra“ vonatkozóan a már korábban említett 2003-as országos reprezentativitású adatfelvételből (Liskó, 2004) összehasonlításra alkalmas adatok is rendelkezésünkre állnak. Eszerint 2003-ban az „átlagos“ általános iskolák 51%-ából hiányzott valamilyen szakos tanár, és ez iskolánként átlagosan két tanár hiányát jelentette. Ehhez képest 2004-ben a vizsgált iskolák 58%-ából hiányzott valamilyen szakos tanár, és ez iskolánként átlagosan 3,8 főt jelentett. Tehát a roma tanulókat magas arányban (átlagosan 40%-ban) oktató iskolákban mind a hiány gyakorisága, mind a hiányzó tanárok száma meghaladta az átlagot. Hasonlóság mutatkozott viszont abban, hogy mind a két adatfelvétel főként a készségtárgyak szaktanárainak hiányáról tanúskodott.

Kutatásunk során nem csak a tantestületekről, hanem az iskolák vezetőiről is gyűjtöttünk adatokat. A vizsgált iskolák igazgatóinak 44%-a volt férfi és 56%-a nő. Ez az arány hozzávetőlegesen megfelel a 2003-as reprezentatív általános iskolai vizsgálat adatainak (Liskó, 2004), amely szerint az általános iskolák vezetői között 40% volt a férfi, és 60% a női igazgatók aránya. A 2004-ben vizsgált iskolák igazgatói életkorban sem különböztek az „átlagos“ általános iskolák igazgatóitól. Mindkét adatfelvétel szerint 49 év volt az igazgatókra jellemző átlagéletkor. Ugyancsak nem találtunk eltérést a két adatsorban az igazgatók iskolai végzettsége szerint sem. 2004-es vizsgálatunk szerint az igazgatók 22%-a végzett egyetemet és 78%-a főiskolát. A 2003-as vizsgálat adatai szerint az „átlagos“ általános iskolák igazgatóinak ugyancsak 22%-a rendelkezett egyetemi végzettséggel.

A 2004-es vizsgálat adatai szerint viszont az igazgatók nemek, iskolai végzettség és életkor szerinti összetétele szoros összefüggést mutatott az iskolák egyéb jellemzőivel. Azt tapasztaltuk, hogy minél nagyobb településen

működik az iskola, annál valószínűbb, hogy egyetemi végzettségű, nő, és az átlagnál idősebb az igazgatója. Az adatokból az is kiderült, hogy minél több roma tanulót oktatnak az iskolában, annál valószínűbb, hogy nő az igazgatója, és az igazgatónak nincs egyetemi diplomája.

Az igazgatók jellemzői az iskolák jellemzői szerint

Jellemzők	Férfi igazgatók aránya %	Egyetemet végzett igazgatók aránya %	Igazgatók átlag-életkora Év
település			
főváros	10,5	52,6	54,3
megyeszékhely	37,8	32,4	52,1
város	55,3	27,0	50,1
kisváros	50,5	23,4	50,4
község	43,5	17,4	48,5
kisközség (ezer alatti)	45,7	24,7	48,3
régió			
Dél-Alföld	30,3	12,1	49,1
Dél-Dunántúl	52,7	27,0	48,1
Észak-Alföld	46,4	17,2	49,2
Észak-Magyarország	43,5	22,4	49,4
Közép-Dunántúl	41,2	17,6	52,0
Közép-Magyarország	33,9	39,7	50,0
Nyugat-Dunántúl	64,0	20,0	49,2
fenntartó			
helyi önkormányzat	42,3	21,8	49,5
társulás	50,7	22,3	49,1
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	47,5	28,6	49,3
20-50%	43,1	22,3	49,3
51-80%	45,2	15,7	49,0
80% fölött	41,3	21,7	50,7
összesen	44,5	22,3	49,4
N	569	567	569

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az iskolák személyi feltételeinek vizsgálata alapján tehát megállapítható, hogy a roma tanulókat magas arányban oktató iskolák pedagógusainak pedagógiai és szakmai képzettsége igen gyakran nem felel meg a törvényes előírásoknak, de alatta marad az országosan jellemző átlagnak is. Az igazgatók esetében azonban csupán iskolai végzettségük tekintetében tapasztalunk különbséget.

8. Pedagógiai módszerek

A roma tanulók oktatásával, akiknek családi körülményei mind a szociális helyzet, mind a családok együttélésének módja szempontjából, kétségtelenül hátrányosabbak, mint a nem roma tanulóké, nyilvánvalóan súlyos nevelési problémák és nehéz pedagógiai feladatok hárulnak az iskolákra. Kutatásunk egyik fontos kérdése az volt, hogy milyen pedagógiai eszközöket és módszereket alkalmaznak az általános iskolák ezeknek a feladatoknak a megoldásához.

Az iskolákban alkalmazott pedagógiai eljárásokról és módszerekről részben az igazgatóktól kértünk információkat, részben pedig óralátogatásokkal és helyszíni megfigyelésekkel igyekeztünk tájékozódni. Kérdezőink megfigyelései szerint a roma gyerekek nevelése során a pedagógusok az átlagtól eltérő, speciális eljárásokat mindössze az iskolák 28%-ában (161 iskola) alkalmaztak. Kérdezőink beszámolóí szerint ezek inkább pozitív, mint negatív irányban tértek el az általában alkalmazott módszerektől: a speciális eljárásokat alkalmazó iskolák közel kétharmadában (60%) tapasztalták, hogy a pedagógusok engedékenyebbek (toleránsabbak) a roma tanulókkal, és az iskolák bő egyharmadában (38%) tapasztalták, hogy gyakrabban jutalmazták őket. Ezzel szemben a nevelési módszerekben a romák esetében alkalmazott negatív eltérés (szigorúbb büntetések, gyakoribb fegyelmezés) mindössze a speciális eljárásokat alkalmazó iskolák 24%-ában, ill. az összes vizsgált iskolák 6%-ában (összesen 35 iskolában) volt tapasztalható.

Speciális nevelési eljárások előfordulásának gyakorisága (az ilyen eljárásokat alkalmazó iskolák %-ában)

Eljárás	%
nagyobb engedékenység	60,2
gyakoribb jutalmazás	38,1
szigorúbb fegyelmezés	18,7
gyakoribb büntetés	6,4
szigorúbb büntetés	3,2
N	161

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

Megfigyeléseink szerint a vizsgált iskolák 17%-ában (97 iskola) alkalmaztak a pedagógusok a roma gyerekek oktatásában az átlagostól eltérő követelményeket, és ez valamennyi esetben "engedményt", vagyis az átlagosnál alacsonyabb követelményeket jelentett. Mindössze az iskolák 6%-ában (35

iskola) tapasztaltuk, hogy a roma gyerekeknek az általánosan kötelező tantárgyakon túl speciális tantárgyakat is tanítanak.

Összesen a megfigyelt iskolák egyharmadában (185 iskola) tapasztaltuk, hogy a pedagógusok a roma gyerekek oktatásához speciális eljárásokat alkalmaznak. Ez az esetek több, mint felében több korrepetálást (felzárkóztatást), és az esetek szűk egyharmadában több egyéni foglalkozást jelentett.

**Speciális oktatási eljárások előfordulásának gyakorisága
(az ilyen eljárásokat alkalmazó iskolák %-ában)**

Eljárás	%
több egyéni foglalkozás	31,9
több kis csoportos foglalkozás	29,2
több korrepetálás, felzárkóztatás	53,2
több délutáni foglalkozás	13,8
több szabadidős program	8,8
N	185

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

A kérdőívekkel megkérdezett igazgatók kedvezőbb képet festettek a speciális módszerek alkalmazásáról, mint ahogy azt megfigyelőink az iskolák látogatása során tapasztalták. Az igazgatók beszámolóí szerint a vizsgált iskolák 61%-ában alkalmaznak speciális módszereket az olvasási nehézségek (dizlexia), 56%-ában az írási nehézségek (diszgráfia) és 50%-ában a számolási nehézségek (diszkalkulia) kezelésére. Az átlagosnál több speciális oktatási módszert alkalmazó iskolát találtunk a nagyvárosokban és a roma gyerekeket legnagyobb arányban oktató intézmények között.

A tanulási nehézségek kezelésére speciális módszereket alkalmazó iskolák aránya az iskolák egyéb jellemzői szerint (az összes iskola %-ában)

Jellemzők	Tanulási nehézségek		
	diszlexia	diszgráfia	diszkalkulia
település			
főváros	73,7	68,4	63,2
megyeszékhely	78,4	75,7	64,9
város	60,5	60,5	54,1
kisváros	68,5	65,7	58,3
község	60,6	52,9	49,3
kisközség (ezer alatti)	42,5	39,2	32,9
régió			
Dél-Alföld	69,7	68,8	68,8
Dél-Dunántúl	58,3	50,0	44,4
Észak-Alföld	52,3	48,3	44,3
Észak-Magyarország	62,7	58,1	52,7
Közép-Dunántúl	70,6	64,7	55,9
Közép-Magyarország	69,5	64,4	57,6
Nyugat-Dunántúl	66,7	54,2	41,7
fenntartó			
helyi önkormányzat	63,6	58,7	53,1
társulás	53,6	47,5	42,0
a roma tanulók iskolai aránya			
20% alatt	67,6	62,3	54,7
20-50%	58,3	51,8	47,4
51-80%	54,0	51,2	48,0
80% fölött	73,9	69,6	58,7
összesen	61,0	55,7	50,3
N	564	561	558

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A roma tanulók iskolai oktatásának eredményessége természetesen nem csak a pedagógusok által alkalmazott módszereken és eljárásokon múlik, hanem azon is, hogy milyen a közérzetük az iskolában. A gyerekek iskolai közérzetét illetően az iskolák bő kétharmadában (68%) kérdezőink semmilyen különbséget nem tapasztaltak a roma és nem roma gyerekek között. Az iskolák 5%-ában az volt a benyomásuk hogy a roma gyerekek jobban, 27%-ában pedig az, hogy a roma gyerekek kevésbé szeretnek iskolába járni, mint a nem roma gyerekek. Az iskolák 16%-ában azt is tapasztalták, hogy kevésbé fogadják el a tanáraikat, mint nem roma társaik.

A gyerekek iskolai közérzetét nyilvánvalóan befolyásolja, hogyan viszonyulnak hozzájuk a pedagógusok, hogyan bánnak velük, érzékelnek-e valamilyen megkülönböztetést. Kérdezőink helyszíni megfigyeléseik során azt tapasztalták, hogy a vizsgált iskolák 60%-ában a pedagógusok rokonszenvvel viszonyulnak a roma gyerekekhez, 37%-ában pedig "közömbös" bánásmódot

tapasztaltak. Mindössze az iskolák 3%-ából jelezték, hogy ellenszenvet tapasztaltak a pedagógusok részéről a roma gyerekek iránt. Ugyancsak az óralátogatások és a helyszíni megfigyelések alapján állapíthatjuk meg, hogy az iskolák döntő többségében (87%) nem tapasztalható etnikai alapú különbségtétel a gyerekekhez való viszonyban, kérdezőink az iskolák 6%-ában tapasztaltak pozitív eltérést a romák irányába, és 7%-ában tapasztalták, hogy a pedagógusok hátrányosan megkülönböztetik a roma gyerekeket.

Amikor a pedagógusok részéről megnyilvánuló diszkriminációs eljárásokat (negatív nevelési eszközök alkalmazása, megkülönböztetett bánásmód) és a roma gyerekek részéről tapasztalható negatív megnyilvánulásokat (nem szeretnek iskolába járni, nem szeretik a tanárokat) az iskolák egyéb jellemzői szerint is megvizsgáltuk, az derült ki, hogy ezeket főként a közepes méretű településeken (község, kisváros, város) lehet tapasztalni és a dél-alföldi valamint az észak-alföldi régió intézményeiben. A negatív nevelési eljárások alkalmazása az átlagosnál gyakoribb volt azokban az iskolákban, amelyek a legtöbb roma gyereket oktatják, de ugyanezekben az iskolákban kifejezetten ritka volt a negatív viszony az iskolához és a tanárokhoz a tanulók részéről. Vagyis éppen ezekben az iskolákban találtuk a legkevesebb olyan gyereket, akinek rossz az iskolai közérzete. Ebből feltételezésünk szerint arra lehet következtetni, hogy az etnikai szempontból homogén gyerek-környezet (csoport szolidaritás) ellensúlyozni képes a tanárok részéről megnyilvánuló negatív magatartást.

Negatív eltérések gyakorisága a roma tanulók iskolai helyzetében az iskolák jellemzői szerint (az összes iskola %-ában)

Jellemzők	A tanárok részéről		A tanulók részéről	
	negatív nevelési módszerek alkalmazása	negatív megkülönböztetés a bánásmódban	negatív viszony az iskolához	negatív viszony a tanárokhoz
település				
főváros			15,8	5,3
megyeszékhely	5,4	5,6	14,3	13,9
város	2,6	5,7	37,1	14,3
kisváros	3,6	9,3	31,2	13,0
község	9,4	7,4	29,2	19,9
kisközség (ezer alatti)	1,2	2,7	15,8	10,3
régió				
Dél-Alföld	9,1	12,1	53,1	30,3
Dél-Dunántúl	1,4		5,6	1,4
Észak-Alföld	4,6	6,7	40,8	22,4
Észak-Magyarország	9,7	8,4	19,4	13,8
Közép-Dunántúl	2,9		30,0	19,4
Közép-Magyarország	5,1	11,9	32,2	17,2
Nyugat-Dunántúl	4,0		12,0	8,3
a roma tanulók iskolai aránya				
20% alatt	3,5	5,9	27,9	13,3
20-50%	5,5	7,8	28,1	19,3
51-80%	9,4	7,0	29,6	15,1
80% fölött	8,7	2,3	8,9	8,7
összesen	6,1	6,7	26,8	16,0
N	573	573	573	573

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

Ugyanezeket a problémákat a pedagógusok képzettségi adataival összefüggésben vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy mind a pedagógusok részéről megnyilvánuló negatív attitűdöt (a roma gyerekek gyakoribb büntetése, negatív eltérés a roma gyerekekkel való bánásmódban), mind a roma tanulók részéről tapasztalható negatív attitűdöt (negatív viszony az iskolához és a pedagógusokhoz) egyértelműen befolyásolja a tantestület képzettség szerinti összetétele (van-e képesítés nélküli pedagógus és hiányzik-e szaktanár), valamint az igazgató iskolai végzettsége. Vagyis minél kevésbé felkészültek pedagógiai és szakmai téren a pedagógusok annál gyakoribb a roma tanulókkal szembeni tanári diszkrimináció, és annál rosszabb a roma tanulók iskolai közérzete.

Negatív eltérések gyakorisága a roma tanulók iskolai helyzetében a pedagógusok képzettsége szerint (az összes iskola %-ában)

Képzettségi jellemzők	A tanárok részéről		A tanulók részéről	
	negatív nevelési módszerek alkalmazása	negatív megkülönböztetés a bánásmódban	negatív viszony az iskolához	negatív viszony a tanárokhoz
van-e ped. képesítés nélküli tanár				
igen	12,2	12,5	33,8	22,2
nem	5,1	5,7	25,8	14,7
hiányzik-e szaktanár				
igen	5,2	7,5	28,9	18,9
nem	7,5	5,6	24,6	11,3
az igazgató végzettsége				
egyetem	5,5	5,0	19,5	11,9
főiskola	6,4	7,2	29,0	17,0
összesen	6,2	6,7	26,9	15,9
N	550	550	550	550

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

Az átlagostól eltérő, speciális nevelési és oktatási eljárások és módszerek alkalmazása igen gyakran együtt járt a roma tanulók iskolán belüli elkülönítésével, vagyis roma többségű osztályok működtetésével, hiszen az elkülönítés csoportos formája általában éppen azzal az indoklással történik, hogy ezeknek a tanulóknak speciális nevelési és oktatási módszerekre van szükségük.

Az igazgatóktól származó adatok szerint az intézmények egyharmada működtet elkülönített roma többségű osztályokat (az iskolák egytizedében erre nem nyílik lehetőség a roma tanulók nagy száma miatt). Ugyanakkor a vizsgált iskoláknak ugyancsak egyharmada igényelte az integrációs kvótát, tehát ha még nem is valósította meg teljes mértékben, legalább szándékában van bevezetni az integrált oktatást. Kíváncsiak voltunk tehát arra is, van-e kapcsolat az integrált oktatáshoz való viszony és az iskolákban alkalmazott nevelési módszerek között. Azt tapasztaltuk, hogy az integrált oktatás elutasítása (roma többségű osztályokat működtetnek, nem tervezik az integrációs kvóta igénylését, a pedagógusok ellenzik az integrált oktatást) mind a tanárok negatív beállítódását (negatív megkülönböztetés a romákkal alkalmazott pedagógiai módszerekben és bánásmódban), mind a gyerekek negatív iskolai attitűdjét (az iskola és a tanárok elutasítása) határozottan befolyásolja. Vagyis az integráció elutasítása és a rossz pedagógus-tanuló viszony, ill. a roma tanulók rossz iskolai közérzete szorosan összefügg.

Negatív eltérések gyakorisága a roma tanulók iskolai helyzetében az integrált oktatáshoz való viszony szerint (az összes iskola %-ában)

Képzettségi jellemzők	A tanárok részéről		A tanulók részéről	
	negatív nevelési módszerek alkalmazása	negatív megkülönböztetés a bánásmódban	negatív viszony az iskolához	negatív viszony a tanárokhoz
van-e roma többségű osztály				
igen	11,2	12,6	39,6	24,3
nem	2,5	4,0	22,3	11,3
roma többségű az iskola	9,1	3,0	14,3	13,8
az integrációs kvóta igénylése				
igényelte	6,4	7,7	22,2	15,4
igényelni fogja	5,7	3,7	25,4	12,6
nem igényli	6,1	7,6	31,2	18,2
ellenzik-e a pedagógusok az integrációt				
igen	11,6	7,3	31,4	20,3
nem	5,1	6,9	26,1	14,1
összesen	7,0	7,0	27,6	15,9
N	550	567	545	547

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési kérdőív

Mivel a roma tanulók elkülönített oktatása az esetek többségében „speciális” oktatási igényeikre való hivatkozással történik, arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen taneszközöket alkalmaznak az elkülönített roma osztályokat működtető iskolákban. Az igazgatók beszámolóí szerint az összes iskola 22%-ában alkalmaznak speciális felzárkóztató tantervet. Azok közül az iskolák közül viszont, amelyekben roma többségű osztályokat elkülönítve működtetnek, a speciális tantervek alkalmazása, valamivel gyakrabban (az intézmények 29%-ában) fordul elő. Ugyancsak az átlagosnál gyakrabban (az intézmények 30%-ánál) találkoztunk ilyen tantervekkel azokban az iskolákban, ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 80%-ot. Vagyis a roma többségű osztályok működtetését az esetek alig egyharmadában lehet speciális tantervek alkalmazásával indokolni.

Alkalmaznak-e felzárkóztató tanterveket

Alkalmaznak-e speciális felzárkóztató tantervet	Működik-e elkülönített roma többségű osztály			Összesen %
	igen %	nem %	roma többségű az iskola %	
igen	29,0	15,2	30,3	21,6
nem	71,0	84,8	69,7	78,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	186	309	66	561

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A speciális tantervek jellemzőiről érdeklődve azt tapasztaltuk, hogy ezek alkalmazása az esetek 72%-ában speciális pedagógiai eljárásokkal is társul, az esetek 62%-ában lassúbb haladási ütemet jelent, az esetek 34%-ában pedig az átlagosnál alacsonyabb követelményeket támasztanak a tanulókkal szemben, vagyis csökkentett mennyiségű tananyagot oktatnak.

**A speciális tantervek jellemzői
(az ilyen tantervet alkalmazó iskolák %-ában)**

Jellemzők	N	%
csökkentett tananyag	42	34,1
lassúbb haladás	76	61,8
speciális módszerek	88	71,5
összesen	123	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az ilyen tantervet alkalmazó iskolák igazgatóinak több, mint háromnegyede (78%) mondta azt, hogy azért van szükség speciális tantervekre, mert a roma tanulóknak felzárkóztatásra van szükségük, 51%-uk szerint nem tudnák teljesíteni a normál tantervek követelményeit, 42%-uk szakbizottsági javaslatra alkalmaz ilyen tantervet, 18%-uk pedig azért, mert úgy véli, hogy a roma tanulóknak speciális ismereteket kell nyújtani.

**Miért alkalmaznak ilyen tantervet
(az ilyen tantervet alkalmazó iskolák %-ában)**

Jellemzők	N	%
SZB javaslat	50	42,4
nem tudják teljesíteni a követelményeket	60	51,3
felzárkóztatásra van szükségük	90	77,6
speciális ismeretekre van szükségük	21	18,1
összesen	118	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A felzárkóztató tantervek alkalmazásának eredményességéről kérdőíves adatfelvételünkkel elég keveset tudtunk kideríteni. Az igazgatóktól gyűjtött információk arra utalnak, hogy ezeket a tantervet főként alsó tagozatban 2.-3. osztályokban alkalmazzák, és a gyerekek életkorának emelkedésével fokozatosan csökkent a speciális tantervek alkalmazásának gyakorisága. Ebből arra lehet következtetni, hogy a felsőbb osztályokra sikerül feltárkóztatni, vagyis a normál tantervi követelményeknek megfelelően oktatni a gyerekek többségét.

Melyik osztályokban alkalmaznak felzárkóztató tanterveket

Osztály	%
1	16,5
2	34,0
3	30,1
4	6,8
5	8,7
6	1,4
7	1,2
8	1,2
összesen	100,0
N	103

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Természetesen olyan esetek is szép számmal előfordulnak, amikor a problematikus helyzetű tanulók felzárkóztatása a speciális tantervek és módszerek alkalmazása ellenére is sikertelen. Az iskolák nagy része ilyenkor az egyéni elkülönítés eljárását alkalmazza, vagyis a problematikus helyzetű tanulót felmentik a rendszeres iskola-látogatás kötelezettsége alól. Azt tapasztaltuk, hogy ebben az eljárásban is lényegesen gyakrabban van részük a roma, mint a nem roma tanulóknak. Az iskolába járás alóli felmentés a nem roma tanulókra vonatkozóan az összes iskolák 37%-ában fordult elő, iskolánként átlagosan nem egészen egy tanulót (0,7) érintve. Ugyanez az eljárás a roma tanulók esetében a vizsgált iskolák majdnem kétharmadában (65%) fordult elő, több mint egy tanulót (1,2) érintve iskolánként. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha úgy fogalmazzuk, hogy az iskolai felmentések előfordulása és az eljárással érintett tanulók aránya is közel kétszer olyan gyakori a romák, mint a nem romák esetében.

A két gyerek-csoport esetében a felmentések oka is különbözik. A nem roma tanulókat a leggyakrabban "szülői kérésre" mentik fel, míg a romák esetében a "túlkorosság" a felmentés leggyakoribb oka, és a felmentés az iskola kezdeményezésére történik. A túlkorosság mellett a korai családalapítás (terhesség, élettársi viszony) is lényegesen gyakrabban fordul elő a romák, mint a nem romák esetében.

**A rendszeres iskolába járás alól felmentett tanulók iskolánkénti aránya
a felmentés oka szerint**

Ok	Nem roma tanuló %	Roma tanuló %
egészségügyi ok	1,04	0,88
magatartászavar	1,01	1,31
túlkorosság	0,71	1,69
terhesség, szülés	0,50	1,07
élettársi viszony	0,37	1,28
munkavégzés	0,75	0,43
szülői kérés	1,52	1,56
egyéb	1,48	1,21
összesen	0,68	1,20
N	212	373
a felmentést gyakorló iskolák%	37,00	65,1

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Ha korcsoportonként is megvizsgáljuk az iskolába járás alól felmentett tanulók arányát, azt tapasztaljuk, hogy míg az alsó tagozatosok esetében a nem roma tanulók felmentése mindössze az iskolák 12-13%-ában fordul elő, és iskolánkénti arányuk négy év alatt alig változik, a felmentések előfordulásának gyakorisága első és negyedik osztály között a roma tanulók esetében 14%-ról 20%-ra emelkedik. Kétségtelen, hogy a felmentés a nem roma felső tagozatosok között is gyakoribb, mint az alsó tagozatban (az iskolák egyötödében fordul elő), a roma tanulók esetében ebben az életkorban viszont már az iskolák egyharmadára jellemző. A roma és nem roma felmentések iskolán belüli gyakorisága is hasonló különbségeket mutat. Míg a nem romák között az iskolából felmentettek iskolán belüli átlaga nyolc év alatt mindössze 0,2%-kal emelkedik, a romák között megduplázódik.

Az adatokból az is világosan látszik, hogy a családi hátrányokat iskolai hátrányokra konvertáló "túlkorosság" és a családi és iskolai problémák elől a párkapcsolatokba menekülés, vagy a "korai családalapítás" is főként a felső tagozatos roma tanulók esetében válik az iskolabajárás alól való felmentés legfőbb okává, s ezáltal a továbbtanulás (ill. a boldogulást ígérő szakmaszerzés) akadályává.

A rendszeres iskolába járás alól felmentett alsó tagozatos tanulók iskolánkénti aránya a felmentés oka szerint

Felmentési ok	Nem roma tanulók osztály				Roma tanulók osztály			
	1 %	2 %	3 %	4 %	1 %	2 %	3 %	4 %
egészségügyi ok	1,00	1,00	1,09	1,44	,00	1,30	1,40	1,13
magatartászavar	1,00	1,00	1,25	1,00	1,40	1,00	1,22	1,33
túlkorosság			1,0		1,40	1,29	1,33	1,61
terhesség, szülés							1,00	1,20
élettársi viszony						1,00		1,73
munkavégzés								
szülői kérés	,67	1,40	1,25	2,11	1,40	1,22	1,38	1,92
egyéb	1,75	1,56	1,67	1,33	1,20	1,00	1,25	1,00
összesen	,35	,44	,49	,71	,68	,51	,77	1,04
N	69	70	67	75	82	79	101	117
a felmentést gyakorló iskolák%	12,04	12,2	11,69	13,08	14,3	13,78	17,6	20,4

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A rendszeres iskolába járás alól felmentett felső tagozatos tanulók iskolánkénti aránya a felmentés oka szerint

Felmentési ok	Nem roma tanulók osztály				Roma tanulók osztály			
	5 %	6 %	7 %	8 %	5 %	6 %	7 %	8 %
egészségügyi ok	1,05	1,22	1,27	1,29	1,44	1,20	1,07	1,50
magatartászavar	1,17	1,00	1,50	1,22	1,63	1,93	1,35	1,64
túlkorosság	1,00	1,11	1,43	1,14	2,04	2,41	2,04	1,42
terhesség, szülés	3,00	1,00	1,00	1,00	1,18	1,74	1,74	1,74
élettársi viszony	1,00		1,00	1,00	2,31	2,10	1,65	1,81
munkavégzés	4,00		1,00	1,00		2,50	1,00	
szülői kérés	1,84	1,44	1,70	1,75	1,81	1,63	1,84	1,32
egyéb	1,00	2,40	1,18	1,00	1,13	1,45	1,27	1,42
összesen	,84	,78	1,00	,89	1,47	1,56	1,45	1,33
N	97	109	110	113	180	203	203	178
a felmentést gyakorló iskolák az összes iskola %-ában	16,92	19,02	19,19	19,70	31,40	35,42	35,42	31,06

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Természetesen arra is kíváncsiak voltunk, milyen gyakran jár együtt a roma tanulók csoportos (roma többségű osztályok) és egyéni (iskolába járás alól felmentett tanulók) eljárásának alkalmazása. Azt tapasztaltuk, hogy míg

az egyéni elkülönítés az összes iskolák kétharmadában (65%) fordult elő, **azoknak** az iskoláknak közel háromnegyedében (73%) találtunk egyénileg elkülönített tanulót, amelyek a csoportos elkülönítést is alkalmazzák.

A csoportos és egyéni elkülönítés összefüggése

Van-e roma felmentett	Működik-e roma többségű osztály		Összesen %
	igen %	nem %	
nincs	26,7	40,8	33,3
van	73,3	59,2	66,7
összesen	100,0	100,0	100,0
N	187	314	66

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

9. Oktatási eredmények

A roma tanulók iskolai eredményeit tanulmányi kudarcuk gyakoriságával és középfokú továbbtanulási eredményeikkel mértük. Úgy gondoltuk, hogy a roma tanulók nevelése és oktatása céljára alkalmazott eljárásokat és módszereket is minősítik azok az iskolai kudarcok, amelyeket ezek a gyerekek az általános iskolákban elszenvednek. Míg a 2002/03-as tanévben ugyanezekben az iskolákban a nem roma tanulóknak átlagosan 1,5%-a bukott évismétlésre és mindössze 0,2%-uk volt hiányzás miatt osztályozhatatlan, ugyanez az arány a roma tanulók esetében a bukásokat illetően ötszörös (7,8%), a hiányzásokat illetően pedig nyolcszoros (1,5%) volt. Vagyis kétségtelen, hogy a roma tanulók esetében sokkal valószínűbbek a súlyos iskolai kudarcok, mint a nem romák esetében.

Amikor azt is megvizsgáltuk, hogy melyik iskolákban a leggyakoribbak a kudarcok, az derült ki, hogy a roma tanulóknak a közepes méretű városi iskolákban és az észak-magyarországi régió intézményeiben kell leggyakrabban iskolai kudarcokkal szembenézniük. Ezekben az iskolákban átlagosan a roma tanulók közel egytizedének nem sikerült a tavalyi tanévben felsőbb osztályba lépni. Ugyancsak az átlagnál gyakoribbak a romák tanulmányi kudarcjai azokban az iskolákban, amelyek a legkevesebb (20%-nál kevesebb) roma tanulót oktatják.

**A kudarcos tanulók aránya az iskolák egyéb jellemzői szerint
(iskolánkénti átlag %)**

Jellemzők	Nem roma		Roma	
	évisméltésre bukott %	hiányzás mi- att osztályoz- hatatlan %	évisméltésre bukott %	hiányzás mi- att osztályoz- hatatlan %
település				
főváros	2,0	,1	6,1	1,3
megyeszékhely	1,3	,5	6,4	2,0
város	2,8	,1	10,0	3,9
kisváros	1,5	,1	8,5	1,3
község	1,4	,1	8,1	1,1
kisközség (ezer alatti)	,8	,0	5,5	1,6
régió				
Dél-Alföld	3,1	1,0	8,5	1,3
Dél-Dunántúl	1,4		4,8	,3
Észak-Alföld	1,4		8,7	1,2
Észak-Magyarország	1,0		9,0	2,0
Közép-Dunántúl	1,9		7,0	1,3
Közép-Magyarország	2,0	,1	5,6	1,7
Nyugat-Dunántúl	1,2	,2	5,9	1,8
a roma tanulók iskolai aránya				
20% alatt	1,5	,1	9,0	2,1
20-50%	1,3		7,5	1,2
51-80%	2,0	,3	7,0	1,3
80% fölött	,6	,1	7,3	1,4
összesen	1,4	,1	7,8	1,5
N	572	572	572	572

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor megvizsgáltuk, hogy az iskolákban tanító pedagógusok képzettsége hogyan befolyásolja a tanulmányaikban kudarcos roma gyerekek arányát, azt tapasztaltuk, hogy az összefüggés nem túlságosan erős, de azért kimutatható, hogy több roma tanuló bukik meg évisméltésre azokban az iskolákban, ahol hiányos képzettségű pedagógusok tanítanak, és ahol alacsonyabb az igazgatók iskolai végzettsége.

Az évismételésre bukott roma tanulók aránya a pedagógusok képzettsége szerint

jellemzők	roma évismételésre bukott %
Tanít-e képesítés nélküli tanár	
igen	7,7
nem	6,3
Hiányzik-e szaktanár	
igen	6,8
nem	6,2
Az igazgató iskolai végzettsége	
egyetem	5,9
főiskola	6,7
összesen	6,5
N	570

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor a pedagógusok által alkalmazott oktatási és nevelési eljárások szerint is megvizsgáltuk a tavalyi tanévben évismételésre bukott roma tanulók arányát, az derült ki, hogy az átlagosnál többen buktak meg azokban az iskolákban, ahol elkülönített roma többségű osztályokat működtettek, ahol az ilyen osztályok számára speciális, felzárkóztató tanterveket alkalmaztak, ahol negatív megkülönböztetés volt tapasztalható a pedagógusoknak a roma gyerekekkel való bánásmódjában, ahol a roma gyerekekkel szigorúbban bántak a pedagógusok, és ahol a romákkal szemben alacsonyabb követelményeket támasztottak. Vagyis azt tapasztaltuk, hogy mind a roma gyerekek elkülönítése, mind a velük szemben alkalmazott negatív megkülönböztetések növelték a tanulmányi kudarcok valószínűségét.

Az évismétlésre bukott roma tanulók aránya az iskolákban alkalmazott pedagógiai módszerek szerint

Jellemzők	Évismétlésre bukott roma tanulók aránya%
Működik-e elkülönített roma osztály	
igen	8,0
nem	5,0
Vannak-e speciális tantervek	
nincs elkülönített osztály	6,2
nincs speciális tanterv	6,9
van speciális tanterv	8,7
Különbözik-e a romákkal a pedagógusok bánásmódja	
Nincs különbség	6,6
Pozitív eltérés	4,9
Negatív eltérés	8,5
Van-e speciális oktatási módszer (korrepetálás, stb.)	
igen	6,4
nem	6,8
Vannak-e a romákkal szigorúbban bánó pedagógusok	
igen	9,2
nem	6,3
Van-e a romákkal szemben alacsonyabb követelmény	
igen	8,4
nem	4,0
összesen	8,2
N	573

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési és iskolai kérdőív

Amikor évfolyamonként is megvizsgáltuk a tanulmányaik során kudarcos roma gyerekek arányát, az derült ki, hogy legtöbbjüket mindjárt az iskolakezdetkor (első osztályban) és a felső tagozatba lépéskor (5-6. osztályban) buktatják évismétlésre. Első osztályos korukban átlagosan a roma gyerekek egytizedét nem engedik felsőbb osztályba lépni. Az első osztályos buktatással az iskola tulajdonképpen a családi szocializációs hátránnyal iskolába érkező gyerekeket bünteti, vagyis rajtuk torolja meg családjukból hozott hátrányos helyzetüket. 5-6. osztályban ugyancsak évismétlésre buktatják a roma tanulók egytizedét. Ilyenkor az iskola feltehetőleg az alapkészségek elsajátításának színvonalát ítéli elégtelennek, amelyek nélkülözhetetlenek a felső tagozatos tananyag elsajátításához. Vagyis ezekben az esetekben már az általános iskola alsó tagozatában „begyűjtött” lemaradásért büntetik a gyerekeket. Némiképpen más a helyzet a hiányzások miatti kényszerű évismétlésekkel. Az ilyen kudarcokat elszenvedő roma tanulók aránya egyértelműen a felső tagozatos évfolyamokon gyakoribb, ami az életkor növekedésével együtt jelentkező magatartási problémákról (rossz iskolai közérzet, szabálykövetési problémák, az iskola, a tanárok és a tanulás elutasítása, stb.) tanúskodik.

A roma tanulók iskolai kudarcainak gyakorisága osztályok szerint

Évfolyam	Évismétlésre bukott (%)	Hiányzás miatt osztályozhatatlan (%)
1	10,4	1,4
2	6,0	,7
3	6,2	1,0
4	4,1	,7
5	10,2	2,1
6	9,8	2,9
7	8,4	1,8
8	3,2	1,8
összesen	7,8	1,5
N	540	540

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A roma tanulók tanulmányi eredményeinek mérésére az általános iskolát befejezők továbbtanulási adatait is felhasználtuk. A továbbtanulásra vonatkozó adatok átlagosan az iskolák 80%-áról álltak rendelkezésünkre. Az elemzés során a roma és nem roma tanulók továbbtanulási adatait hasonlítottuk össze három tanévre visszamenőleg. Ennek során azt tapasztaltuk, hogy a három év alatt sem a nem roma, sem a roma tanulók továbbtanulási adataiban nem regisztrálható lényeges változás, vagyis a továbbtanulási trendek meglehetősen stabilnak mutatkoztak.

Ugyanakkor mindhárom tanévben igen jelentős különbségeket regisztráltunk ugyanazokban az iskolákban a roma és nem roma tanulók továbbtanulási adatai között. Míg a nem romák esetében mindhárom évben minimális (1% körüli) volt a 8. osztály után tovább nem tanulók aránya, a 10 éves tankötelezettségi törvény ellenére, a romák egytizede 8. osztály után nem tanul tovább. Ezek nyilvánvalóan azok a tanulók, akik tanulmányi kudarcaik (bukásaik) miatt túlkorosan fejezik be az általános iskolát. Az ő esetükben az iskolázottság általános iskolai bizonyítvánnyal való befejezése az elhelyezkedési lehetőségek teljes beszűkülését, vagyis tökéletesen perspektívátlan munkaerőpiaci helyzetet prognosztizál.

Míg a nem romák esetében a „csökkent értékű” szakképzettséget nyújtó, és csak a szakmák szűk körére képző speciális szakiskolai képzés alig jelent továbbtanulási perspektívát (mindössze 1%-uk tanul tovább ebben az iskolatípusban), a roma tanulók 5-6%-a mindhárom évben ebbe a szakképző iskolatípusba lépett be. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a korlátozott munkapiaci perspektívákat nyújtó speciális szakiskolák az elmúlt években egyre inkább a romák „csökkent értékű” középfokú iskoláivá váltak.

Hasonló különbséget regisztrálhatunk a szakiskolák tekintetében is. Míg a vizsgált iskolák nem roma végzőseinek mindhárom évben mindössze egyharmada tanult tovább szakiskolában, a romák esetében a szakiskolákban továbbtanulók aránya megközelítette a végzősök kétharmadát. Ezekből a

számokból egyrészt arra következtethetünk, hogy a roma családokban az elmúlt években megindult egy kis léptékű, tömeges mobilitási folyamat, amelynek következtében a többségükben iskolázatlan és szakképzetlen, szegény, hátrányos helyzetű szülők gyerekeinek tömeges esélyük nyílik a munkapiacra nagyobb biztonságot jelentő szakmunkásbizonyítvány megszerzésére. Másrészt ez a változás kikerülhetetlenül felveti a szakiskolák megnövekedett felelősségét abban, hogy képesek legyenek eljuttatni az intézményeikbe belépő roma tanulókat piacképes szakmák megszerzéséig.

A továbbtanulási adatokból az is egyértelműen kiderül, hogy a nem roma tanulók kétharmada az utóbbi években még az általunk vizsgált, az országos átlaghoz képest lényegesen több hátrányos helyzetű gyereket oktató általános iskolákból is érettségit adó képzési formákban (többségük szakközépiskolában, kisebb hányaduk gimnáziumban) tanult tovább. Ugyanakkor ez a lehetőség korántsem nyílt meg tömegesen a roma tanulók előtt. Ugyanezekből az iskolákból, ugyanebben az időszakban a roma tanulóknak mindössze egyötöde tanult tovább érettségit adó képzésben (lényegesen nagyobb hányaduk szakközépiskolában és mindössze 5%-uk gimnáziumban). Ez lényegében azt jelenti, hogy a tényleges munkapiaci biztonságot (szakmát és érettségit, vagy később felsőfokú diplomát) nyújtó képzési formák a roma tanulók nagy többsége (80%) számára továbbra is elérhetetlennek látszanak.

A nem roma tanulók továbbtanulási adatai

Középfok	2000/2001 %	2001/2002 %	2002/2003 %
nem tanult tovább	1,0	1,0	1,1
speciális szakiskola	1,1	1,1	1,3
szakiskola	32,8	32,9	33,1
szakközépiskola	40,0	38,9	39,0
4 oszt. gimnázium	22,5	23,6	23,1
6 oszt. gimnázium	,7	1,0	1,1
8 oszt. gimnázium	1,0	1,1	,9
összesen	100,0	100,0	100,0
N	465	472	497

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

A roma tanulók továbbtanulási adatai

Középfok	2000/2001 %	2001/2002 %	2002/2003 %
nem tanult tovább	9,9	10,1	8,1
speciális szakiskola	5,5	5,4	6,1
szakiskola	62,7	63,5	63,8
szakközépiskola	16,1	16,2	15,8
4 oszt. gimnázium	5,1	4,4	5,6
6 oszt. gimnázium	,2		,1
8 oszt. gimnázium	,1		,1
összesen	100,0	100,0	100,0
N	419	430	452

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Ha viszont a roma tanulók továbbtanulási adatait tágabb idő-intervallumban szemléljük (Kemény István 1993-as adatai, valamint 2000-es saját roma kutatásunknak a megelőző három tanévre vonatkozó adatai állnak rendelkezésünkre), az adatokból igen jelentős és kifejezetten pozitív tendenciák olvashatók ki. A legjelentősebb változás talán az, hogy az elmúlt tíz évben fokozatosan 50%-ról 8%-ra csökkent az általános iskola utáni továbbtanulásból kimaradó, és ezáltal a legális munkapiacra teljesen esélytelen roma tanulók aránya. Ugyancsak pozitív változásként regisztrálható, hogy tíz év alatt több, mint kétszeresére (30%-ról 64%-ra) emelkedett a szakiskolákba belépő, tehát elvileg a szakmunkás bizonyítvány megszerzésére, és ezáltal nagyobb foglalkoztatási biztonságra esélyes roma tanulók aránya. Kétségtelenül emelkedés tapasztalható az érettségit adó képzésbe belépő roma tanulók arányában is (a szakközépiskolákban továbbtanulók aránya 10%-ról 16%-ra, a gimnáziumban továbbtanulók aránya 1%-ról 6%-ra emelkedett), bár az emelkedés ütemével korántsem lehetünk elégedettek. Különösen, ha meggondoljuk, hogy jelenleg a munkapiacra jobb fizetéssel és igényesebb munkahelyen már csak szaktudással és érettségi bizonyítvánnyal lehet elhelyezkedni.

A roma tanulók továbbtanulási adatainak változása (%)

Középfok	1993/94	1996/97	1997/98	1998/99	2000/01	2001/02	2002/03
nem tanult tovább	49,8	16,5	16,1	14,9	9,9	10,2	8,1
speciális szakiskola	9,4	8,6	10,4	9,4	5,5	5,4	6,2
szakiskola	30,2	61,6	57,5	56,5	62,8	63,6	63,8
szakközépiskola	10,0	9,3	12,0	15,4	16,2	16,3	15,9
gimnázium	0,6	3,7	3,8	3,6	5,6	4,4	5,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N		168	176	182	419	430	452

Kemény, 1994, roma szegregáció, iskolai adatok, 2000
Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Amikor a roma tanulók 2002/2003-as évi továbbtanulási adatait az iskolák egyéb jellemzői szerint is megvizsgáltuk, az derült ki, hogy a budapesti iskolák tanulóinak az adatai jelentősen eltérnek az országos átlagtól. Itt az átlagos 8%-kal szemben mindössze 4% a tovább nem tanulók aránya, senki nem tanult tovább speciális szakközépiskolában, és a végzősöknek mindössze 40%-a iratkozott be szakiskolába. Ezzel szemben jóval meghaladta az átlagot a szakközépiskolákban (az átlagos 16%-kal szemben 46%), és a gimnáziumokban (az átlagos 6%-kal szemben 11%) továbbtanulók aránya. Az adatokból úgy látszik, hogy a fővárosi roma tanulók továbbtanulási arányai sokkal inkább a nem romák továbbtanulási adataira hasonlítanak, mint a vidéki roma tanulókéra. Az eltérésnek nyilvánvalóan nem csak az a magyarázata, hogy a budapesti roma tanulók jobb eredményeket érnek el az általános iskolában. Valószínű, hogy a kedvezőbb továbbtanulási adatokat a szülők és a gyerekek határozottabb tanulási ambíciója, és a bőségesebb fővárosi középfokú iskola-kínálat is magyarázza.

A fővárosi adatok eltérése mellett talán azt is érdemes megjegyezni, hogy az átlagosnál kedvezőbb szakközépiskolai továbbtanulási adatokat produkáltak a dél-alföldi régió iskolái, és az átlagosnál több gimnáziumi továbbtanulót regisztráltunk a kisközségek általános iskoláiban. Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy minél magasabb egy iskolában a roma tanulók aránya (tehát minél erőteljesebb az iskolák közötti szegregáció), annál magasabb azoknak a tanulóknak az aránya, akik nem tanulnak tovább az általános iskola után.

**A roma tanulók továbbtanulási arányai az iskolák jellemzői szerint
(a végzős tanulók %-ában)**

Jellemzők	Nem tanult tovább	Speciális szakiskola	Szakiskola	Szakközépiskola	Gimnázium
település					
főváros	4,0	,0	39,8	45,5	10,5
megyeszékhely	5,9	5,6	69,5	16,5	2,3
város	5,0	14,2	57,8	19,9	2,7
kisváros	7,6	11,3	63,6	12,8	4,5
község	9,5	5,4	66,9	12,9	5,0
kisközség (ezer alatti)	6,7	1,4	57,5	21,9	12,3
régió					
Dél-Alföld	6,2	2,6	63,3	23,4	4,4
Dél-Dunántúl	1,8	5,0	68,9	14,1	9,9
Észak-Alföld	11,0	5,7	60,9	14,7	7,4
Észak-Magyarország	9,1	2,9	65,8	16,4	5,4
Közép-Dunántúl	4,9	7,8	76,2	9,3	1,6
Közép-Magyarország	7,0	19,8	47,5	22,1	3,1
Nyugat-Dunántúl	9,4	11,9	67,9	9,4	1,2
a roma tanulók iskolai aránya					
20% alatt	4,7	13,9	66,9	12,1	2,2
20-50%	7,7	5,3	60,8	18,1	7,8
51-80%	11,3	1,5	67,6	13,7	5,6
80% fölött	9,2	5,4	61,7	18,3	5,1
összesen	8,1	6,1	63,8	15,8	5,9
N	452	452	452	452	452

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Viszonylag gyenge összefüggéseket tudunk kimutatni a roma tanulók továbbtanulási eredményei és a pedagógusok képzettsége között. Amikor a roma tanulók 2002/03 évi továbbtanulási adatait a pedagógusok képzettségére vonatkozó adatokkal összefüggésben megvizsgáltuk, mindössze annyi derült ki, hogy az átlagnál többen tanulnak tovább szakközépiskolákban azokból az általános iskolákból, ahol az igazgatók egyetemi végzettséggel rendelkeznek.

**Az roma tanulók 2002/2003-as továbbtanulási adatai a pedagógusok
képzettsége szerint (a végzős tanulók %-ában)**

Jellemzők	Nem tanult tovább	Speciális szakiskola	Szakiskola	Szakközépiskola	Gimnázium
tanít-e képesítés nélküli tanár					
igen	8,1	3,7	66,7	16,5	4,9
nem	8,1	6,6	63,3	15,7	6,1
hiányzik-e szaktanár					
igen	8,3	5,3	63,9	16,0	6,2
nem	7,8	7,6	63,5	15,5	5,3
az igazgató iskolai végzettsége					
egyetem	8,9	4,3	61,0	20,8	4,8
főiskola	7,9	6,5	64,6	14,5	6,2
összesen	8,1	6,0	63,8	15,9	5,9
N	452	452	452	452	452

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az integrált oktatás bevezetésének eredményei természetesen a végzős tanulók továbbtanulási adatain még nem voltak mérhetők. Mégis kíváncsiak voltunk, hogy befolyásolja-e a roma tanulók továbbtanulási eredményeit, az iskolai környezet elkülönítési (szegregációs) hajlandósága. Azt tapasztaltuk, hogy azokban az iskolákban, ahol az igazgatók szerint a pedagógusok ellenzik a roma tanulók integrált oktatásának bevezetését, a romák közül az átlagnál magasabb volt a speciális szakiskolákban továbbtanuló romák aránya. Ezzel szemben azokban az iskolákban, ahol a pedagógusok és a nem roma szülők részéről nem volt tapasztalható ellenállás az integrált oktatás bevezetését illetően, az átlagnál magasabb volt a szakközépiskolákban továbbtanuló romák aránya.

**Az roma tanulók 2002/2003-as továbbtanulási adatai az integrált oktatáshoz
való viszony szerint (a végzős tanulók %-ában)**

Jellemzők	Nem tanult tovább	Speciális szakiskola	Szakiskola	Szakközépiskola	Gimnázium
igényelték-e integrációs kvótát					
igen	8,0	6,9	64,2	15,6	5,1
nem	8,3	5,7	63,1	16,4	6,3
ellenzik-e a pedagógusok az integráció bevezetését					
igen	7,0	12,3	61,4	14,9	4,1
nem	8,3	3,9	63,1	18,2	6,2
ellenzik-e a nem roma szülők az integráció bevezetését					
igen	9,9	9,1	63,9	12,6	4,4
nem	7,4	5,5	62,3	18,6	5,9
összesen	8,1	6,1	63,8	15,8	5,9
N	452	452	452	452	452

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési és iskolai kérdőív

Ugyancsak szoros összefüggések voltak kimutathatók a továbbtanulási adatok és az iskolákban alkalmazott pedagógiai eljárások között. Azt tapasztaltuk, hogy az átlagosnál magasabb az általános iskola után tovább nem tanuló romák aránya azokban az iskolákban, amelyek elkülönített roma többségű osztályokat működtetnek, amelyekben a romák oktatásához speciális tanterveket alkalmaznak, valamint azokban az iskolákban, amelyekben a pedagógusok negatívan különböztetik meg a roma tanulókat, ahol az átlagosnál gyakrabban büntetik őket, és ahol csökkentett tanulmányi követelményeket érvényesítenek velük szemben. Vagyis az iskolán belüli szegregáció és a pedagógusok negatív attitűdje, valamint a tanulmányi követelmények csökkentése egyértelműen rontja a roma tanulók továbbtanulási, és ezáltal társadalmi mobilitási esélyeit.

Az roma tanulók 2002/2003-as továbbtanulási adatai az iskolákban alkalmazott pedagógiai módszerek szerint (a végzős tanulók %-ában)

Jellemzők	Nem tanult tovább	Speciális szakiskola	Szakiskola	Szakközépiskola	Gimnázium
működik-e roma többségű osztály					
igen	10,1	6,8	62,4	14,8	5,6
nem	6,7	7,1	63,7	16,0	6,3
roma többségű az iskola	8,1	,5	69,8	15,9	5,5
alkalmaznak-e speciális tantervet					
nincs elkülönített osztály	6,7	5,1	64,2	17,2	6,5
nincs speciális tanterv	9,7	10,3	62,0	12,2	5,3
van speciális tanterv	15,5	6,0	64,4	10,3	3,6
különbözik-e a romákkal a pedagógusok bánásmódja					
nincs különbség	7,9	6,5	63,5	15,5	6,3
pozitív eltérés	9,0	3,8	66,7	16,2	4,0
negatív eltérés	12,2	5,9	64,0	15,5	2,3
van-e speciális oktatási módszer (korrepetálás, stb.)					
igen	8,1	7,8	65,8	13,2	4,8
nem	8,1	5,6	63,2	16,6	6,2
vannak-e a romákkal szigorúbban bánó pedagógusok					
igen	13,8	0,6	66,6	13,9	4,8
nem	7,6	6,6	63,6	16,0	6,0
van-e a romákkal szemben alacsonyabb követelmény					
igen	12,1	7,9	58,5	14,6	6,7
nem	7,2	5,8	64,7	16,2	5,8
összesen	8,1	6,1	63,8	15,8	5,9
N	452	452	452	452	452

Szegregáció kutatás 2004, megfigyelési és iskolai kérdőív

Az iskolákban alkalmazott pedagógiai eljárások és módszerek valamint a tanulók által elért továbbtanulási eredmények kimutathatóan szoros összefüggése ellenére, amikor azt kérdeztük az igazgatóktól, hogy miben látják a

roma tanulók általános iskolai problémáinak legfőbb okát, az igazgatók több, mint fele a nem megfelelő családi környezetet jelölte meg magyarázatul, bő egyötödük (23%) pedig a bajok forrását az iskola és a szülők rossz kapcsolatában látja. Ehhez képest az "iskolai" okokat (pedagógiai kompetencia hiánya, tárgyi feltételek, anyagi eszközök hiánya) összesen alig egytizedük említette, s ezen belül a megfelelő pedagógiai kompetenciák hiányát alig 3%-uk. Vagyis a vizsgált iskolák igazgatóinak többsége jelenleg úgy látja, hogy a roma tanulók iskolai problémái egyértelműen családjukban gyökereznek, és az iskola jobb felkészültségű pedagógusokkal, jobb feltételekkel és több pénzzel sem lenne képes javítani a jelenlegi helyzetet.

A roma tanulók iskolai problémáinak oka (az összes iskola %-ában)

Okok	%
Óvodáztatás hiánya objektív okokból	3,0
óvodáztatás hiánya a szülők miatt	6,2
a család és iskola rossz kapcsolata	23,3
nem megfelelő családi környezet	56,1
pedagógiai kompetencia hiánya	2,5
tárgyi feltételek hiánya	3,4
pénzhiány	2,3
összesen	100,0

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Az igazgatók által két leggyakrabban említett probléma-forrást az iskolák egyéb jellemzői szerint megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy minél nagyobb településen működik az iskola, annál gyakrabban látják az igazgatók a problémák forrásának a rossz családi körülményeket, és az átlagosnál ugyancsak gyakrabban említették ezt az okot a dél-alföldi és a nyugat-dunántúli régiók intézményeiben. A családok és az iskola rossz kapcsolatát pedig elsősorban a községi iskolák igazgatói, valamint a dél-alföldi és az észak-magyarországi régió intézményeinek igazgatói jelölték meg az iskolai problémák legfőbb okaként. Az adatokból az is jól látszik, hogy minél magasabb a roma gyerekek aránya az iskolában, annál több igazgató említi az iskolai problémák okaként a családok és az iskola rossz kapcsolatát.

A roma családokat hibáztató igazgatók aránya az iskolák egyéb jellemzői szerint (az összes iskola %-ában)

Jellemzők	Kedvezőtlen családi környezet %	Rossz család-iskola kapcsolat %
település		
főváros	63,2	10,5
megyeszékhely	67,6	21,6
város	56,8	19,4
kisváros	60,6	20,2
község	54,4	27,4
kisközség (ezer alatti)	48,8	18,8
régió		
Dél-Alföld	75,8	30,3
Dél-Dunántúl	45,2	13,7
Észak-Alföld	50,7	20,9
Észak-Magyarország	59,4	34,4
Közép-Dunántúl	44,1	12,1
Közép-Magyarország	62,7	13,6
Nyugat-Dunántúl	70,8	8,3
a roma tanulók iskolai aránya		
20% alatt	55,4	18,8
20-50%	56,6	23,1
51-80%	57,1	28,6
80% fölött	54,5	25,0
összesen	56,3	23,4
N	563	562

Szegregáció kutatás 2004, iskolai kérdőív

Adatgyűjtésünk és megfigyeléseink során tehát azt tapasztaltuk, hogy az általános iskolai igazgatók jelenleg a roma tanulók iskoláztatásának felelősségét igyekeznek családjaikra, ill. szüleikre hárítani. Az a benyomásunk, hogy többségük egyáltalán nincs tudatában annak, hogy az iskolákban alkalmazott pedagógiai eljárások és módszerek milyen nagy mértékben befolyásolják a roma tanulók iskoláztatásának sikerességét, ill. annak, hogy milyen súlyos felelősséget viselnek az általános iskolák a romák társadalmi felzárkózásának folyamatában.

Jegyzetek

1. Havas Gábor-Kemény István-Liskó Ilona: Roma gyerekek az általános iskolában, OI-Új Mandátum, Társadalom és oktatás sorozat, Bp. 2002.
2. A kutatásban az MTA Szociológiai Intézetéből Kemény István és Havas Gábor vettek részt, a kutatásszervezést Végh Zoltán Ákos végezte.
3. Kertesi Gábor-Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon. Socio-typo, Budapest 1998. Havas Gábor-Kemény István: A magyarországi romákról. Szociológiai Szemle, 1995. 3. szám
4. Janky Béla-Kemény István: A magyarországi cigány népesség a 21. század elején, Bp. 2004. Kézirat.
5. Liskó Ilona: A pedagógus továbbképzés rendszere, Kutatási zárótanulmány, Kézirat, , PTMIK-FKI, 2004.

Summary

**Gábor Havas – Ilona Liskó:
Segregation of Roma students in primary schools**

*Institute for Higher Education Research, Budapest, 2005.
Research Papers 266.*

The article below summarizes the findings of our research on the segregation of Roma students in primary schools. The research was conducted in 2004 at the Institute For Upper Educational Research. Earlier in 2000 the Ministry of Education hired us to conduct a research on the circumstances of the primary education of Roma students. In 2000 we found that in a large proportion of the primary schools Roma students were segregated and educated among poorer personal and material circumstances. The schools did not use appropriate educational programs and methods in order to improve Roma students' results and successfully integrate them into society.

The findings of the research in 2000 helped to convince the educational government to change the allocation system of supplementary resources to be spent on the education of Roma students. Supplementary resources were only allocated to schools that were willing to cease segregation and educate Roma students in an integrated form.

With our research conducted in 2004 we wanted to contribute to the successful allocation of resources. We wanted to find primary schools that continued the segregation of Roma students and educated them ineffectively, that is where the government had to take urgent measures to intervene and change the current situation. The other aim of our research was to find out how schools responded to the government's intention to integrate Roma students and how the resources allocated to promote integration were used.

The data were collected in the spring of 2004 in 624 primary schools where the number of Roma students made segregation theoretically possible. Since the schools in our sample were selected on the basis of the proportion of the Roma students the proportion of schools in the Northern and Eastern regions of Hungary was the highest. As the majority of Roma families live in villages the proportion of village schools was 50 % in our sample.

The research methods included questionnaires filled in with school heads and local council representatives, classroom observation and visits to Roma neighborhoods. The article below summarizes our findings.

A Felsőoktatási Kutatóintézet a magyar oktatásügy átfogó problémáinak tudományos kutatóhelye.

Vizsgálatai a felsőoktatáson túl a közoktatásra, a szakképzésre és az ifjúsági korosztályokra is vonatkoznak, ezek problémáit összefüggéseikben elemzik és így elősegítik az oktatásügy egészére vonatkozó döntések hosszú távú tudományos megalapozását, előkészítését.

Elemzése a rendszerváltás oktatási következményeire éppúgy irányulnak, mint az ezredforduló globalizációs kihívásainak és az Európai Unió csatlakozás követelményeihez történő társadalmi alkalmazkodásnak az oktatáspolitikai feltételeire.

Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási helyettes államtitkára által felügyelt intézet kutatási profilja – eltérően a más hasonló intézményekétől –, stratégiai jellegű, vagyis a felsőoktatási-, a köz- és szakoktatási rendszernek a strukturális, szerkezeti, politikai, finanszírozási, fejlesztési problémáira irányul, ezeket országos, regionális, területi és helyi, illetve intézményi szinten egyaránt vizsgálja.

Empirikus szociológiai kutatásaival, statisztikai és oktatás-gazdaságtani elemzéseivel, politikai esettanulmányaival a Felsőoktatási Kutatóintézet hozzájárul a felsőoktatás, és a középfokú iskolahálózat fejlesztéséhez, az iskolázási létszámok és a pedagógusszükséglet előrejelzéséhez, az oktatásfinanszírozási alternatívák kimunkálásához, a felsőoktatási és tudományos kutatás Európai Unió és nemzetközi integrációjához.

Eredményeit a kormányzati oktatáspolitikai formálói közvetlenül is felhasználják, de munkatársai szakértőként a helyi önkormányzatok, a parlamenti bizottságok oktatási koncepcióinak kialakításához is hozzájárulnak.

Az intézet fenntartója az Oktatási Minisztérium, de kutatási költségeinek jelentős részét pályázati úton (OTKA, OKTK, külföldi és nemzetközi szervezetek, stb.) nyeri el, illetve külső megrendelésre (önkormányzatok, kormányzati és érdekszervezetek, felsőoktatási intézmények, nagyvállalatok, alapítványok, stb.) megbízásából is végez vizsgálatokat, közvélemény-kutatásokat, szakképzési és felsőoktatási intézmények, intézményhálózatok átvilágítását.

Kialakult kapcsolatrendszere sokrétű: az intézet, illetve vezető munkatársai éppúgy tagjai számos nemzetközi kutatási szervezet, folyóirat és intézmény irányító testületének, mint ahogyan a hazai tudományos és közélet testületeinek is – az MTA Pedagógiai Bizottságától a Magyar Akkreditációs Bizottságig.

A Felsőoktatási Kutatóintézet a Debreceni Egyetemmel együttműködve a felsőoktatás-kutatók posztgraduális képzésének egyik országos központja, és közös Kutatási Központot működtet az ELTE Szociológiai- és Szociálpolitikai Intézetével is. Az intézet munkatársai e mellett tanítanak az ELTE, a DE, a SZTE, a PTE, BKÁE stb. egyetemi kurzusain és több főiskolán, illetve a pedagógus továbbképzés területi intézményeiben is.

A Felsőoktatási Kutatóintézet legújabb kiadványai

Kutatás közben füzetsorozat: A jelen kiadvány hátoldalán

Educatio folyóirat

Eddig megjelent kilenc évfolyam.

Legújabb számaink:

Mérlegen 1990-2002.

Diplomások

Család

Tanesszköz-politika

Felsőoktatási reformok

Felvételi

E-learning

Európai Unió

Alternatív oktatás

Műveltség

Sajtó alatt:

Pedagógus képzés

Politikai szocializáció

Budapest

Társadalom és oktatás könyvsorozat

11. Kozma Tamás – Lukács Péter (szerk.): Szabad legyen vagy kötelező?
12. Kozma Tamás: Reformvitáink
13. Sáska Géza: Ciklikusság és centralizáció
14. Halász Gábor (szerk.): Az oktatás jövője és az európai kihívás
15. Andor Mihály – Liskó Ilona: Az utolsó igazgatóválasztás
16. Ladányi János: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban
17. Hrubos Ildikó (szerk.): Az ismeretlen szakképzés
18. Kelemen Elemér: Hagyomány és korszerűség
19. Nagy Péter Tibor: Hajszálcsovek és nyomáscsoportok
20. Kozma Tamás: Határokon innen, határokon túl
21. Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában
22. Hrubos Ildikó: A "bolognai folyamat"
23. Forray R. Katalin – Hegedüs András: Cigányok, iskola, oktatáspolitiká

A Felsőoktatási Kutatóintézet kiadványai megvásárolhatók vagy levélben megrendelhetők a Kódex Könyvruházban.

1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106

Ára: 670,- Ft

A Kutatás Közben sorozat újabb füzetei:

- 237 Czeizer Zoltán:** Az oktatási intézmények informatikai helyzete és a fejlesztés lehetőségei Magyarországon
- 238 Török Balázs:** Távoktatás a határon túli magyarok képzésében
- 239 Liskó Ilona:** A közoktatás és a szakképzés illeszkedése
- 240 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A leszakadás regionális dimenziói
- 241 Györgyi Zoltán:** Tanulás felnőttkorban
- 242 Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.):** Felsőoktatási akkreditáció Európában
- 243 Venter György:** A tanári mesterség alapozása I.
- 244 Venter György:** A tanári mesterség alapozása II.
- 245 Radácsi Imre:** Regionális oktatáspolitikai és területfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon
- 246 Hrubos Ildikó – Szentannai Ágota – Veroszta Zsuzsanna:** A gazdálkodási filozófia és gyakorlat érvényesülése az egyetemeken
- 247 Liskó Ilona:** A szakmai előkészítő oktatás bevezetése
- 248 Kozma Tamás:** Kisebbségi oktatás Közép-Európában
- 249 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A szakképző intézmények alkalmazkodása a társadalmi-gazdasági feltételekhez (1990-2000)
- 250 Liskó Ilona:** Kudarok a középfokú iskolákban
- 251 Tót Éva:** A Socrates program értékelésének tanulságai
- 252 Victor Karady – Peter Tibor Nagy:** Educational Inequalities and Denominations – Database for Transdanubia, 1910 I.
- 253 Victor Karady – Peter Tibor Nagy:** Educational Inequalities and Denominations – Database for Transdanubia, 1910 II.
- 254 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A szakképzési rendszer szerkezeti és területi átalakulása (1990-2000)
- 255 Polónyi István:** A hazai felsőoktatás demográfiai összefüggései a 21. század elején
- 256 Polónyi István:** A felnőttképzés megtérülési mutatói
- 257 Liskó Ilona:** A szakképző iskolák kollégiumai
- 258 Biró Zs. – Hrubos I. – Lovász G. – Pásztor A.:** Az oklevélmelléklet rendszere néhány európai egyetemen
- 259 Liskó Ilona:** Perspektívák a középiskola után
- 260 Török Balázs:** A kisgyermekkorai nevelés és gondozás nemzetközi összehasonlításának alapja
- 261 Török Balázs:** A gyermeküket óvodáztató szülők körében végzett országos felmérés eredményei
- 262 Polónyi István:** Patyomkin finanszírozás – Hogyan tovább a felsőoktatás finanszírozásával?
- 263 Györgyi Zoltán – Mártonfi György:** A Leonardo mobilitási program hatása a résztvevőkre
- 264 Tót Éva:** Oktatási indikátorok – Az OECD INES Network-B tevékenysége
- 265 Polónyi István:** A felsőoktatási beiskolázási keretszámok szakmai szerkezete

A Felsőoktatási Kutatóintézet kiadványai megvásárolhatók vagy
levélben megrendelhetők a Kódex Könyvruházban.
1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106